

ПЕТРО МІРЧУК

**ВІД ДРУГОГО
ДО
ЧЕТВЕРТОГО УНІВЕРСАЛУ**

ЛІГА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

ТОРОНТО — 1955

ПЕТРО МІРЧУК

ВІД ДРУГОГО ДО ЧЕТВЕРТОГО УНІВЕРСАЛУ

ЛІГА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ
ТОРОНТО — 1955

**ПОЛІТИЧНА БІБЛІОТЕКА
ЛІГИ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ**

Ч. 8.

3 цикло:

**„УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ РУХ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ
XX. СТОЛІТТЯ”. брошура третя.**

НАКЛАДОМ ГОЛОВНОЇ УПРАВИ ЛІГИ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ
3 друкарні Видавничої Спілки „Гомін України”, 140 Бетхурст Ст.
Торонто, Онт. — Канада.

1. УКРАЇНІЗАЦІЯ АРМІЇ.

Політичні події в Києві в липні 1917 р. — підступне ліквідування українськими соціялістами при допомозі російських військових частин повстання „Полуботківців” та розгром самостійницького центру, що був ініціатором і надхненником організування української національної армії, — не спинили стихійного гону українського вояцтва до організування окремих українських військових частин. Ця акція зустрілась зразу з рішучим спротивом московського уряду й московського командування й тому проводилась революційним шляхом, шляхом доконаних фактів, з якими московське командування й московський уряд мусіли числитися. Тому то й свій другий „Всеукраїнський Військовий Зїзд” в другій половині червня 1917 р. прийшлося українському вояцтву переводити всупереч забороні тодішнього соціялістичного російського міністра військових справ Керенського.

Але те становище московської влади скоро змінилось. Військове командування на фронті ствердило, що українські національні частини виразно відрізняються від решти російської армії боездатністю, збереженням військової дисципліни та відпорністю на розкладові кличі соціялістично большевицької агітації. Тому російське військове командування основно міняє свій погляд і приймає запропоновану Центральною Радою українізацію армії тимбільше, що Центральна Рада виразно і щиро піддержувала втримання російських фронтів. Деякі російські фронтові командири перебрали навіть ініціативу в українізації армії, щоб використати це для збереження, а то й скріплення боездатности армії. До таких належав і головнокомандуючий фронтом ген. Корнілов та його попередник ген. Потор. Ген. П. Скоропадський, в той час командуючий корпусом російської армії в Галичині, подає у своїх споминах, що головнокомандуючий фронтом

ген. Гутор сам запропонував йому українізувати корпус, а шеф штабу ген. Духонін настоював, щоб це було переведено чим швидше. „Останній — пише ген. П. Скоропадський — дуже прохав мене прискорити українізацію, вказуючи на те, що він десь бачив українські частини і що вони на нього зробили добре враження і що необхідно, щоб я швидше українізував корпус”. Врешті, 18 липня новий головнокомандуючий російським фронтом ген. Корнілов видав наказ про українізацію 34-го корпусу, що ним командував ген. П. Скоропадський. Таким способом було українізовано, тобто виведено з нього до інших корпусів неукраїнські частини і поповнено українськими частинами з інших корпусів — корпус ген. П. Скоропадського, як **„Перший Український Корпус”**.

В склад Першого Українського Корпусу входили дві дивізії; командантом 1-ої дивізії був ген. Гандзюк, а начальником булави дивізії був полк. М. Капустянський; командантом 2-ої дивізії був ген. Клименко, а начальником булави полк. Крамаренко. До першої дивізії Першого Українського Корпусу ввійшли теж полки „Полуботківців” і „Боданівців”.

У вересні 1917 р. таким самим способом, наказом військового командування створено **„Другий Січковий Запорозький Корпус**. Ним стали дві українські дивізії VI-го корпусу російської армії, що вже перед офіційним наказом самочинно перевели процес українізації. З ініціативи самого вояцтва дивізії створився вже в квітні український військовий комітет дивізії під керівництвом молодих старшин Трохименка, Авраменка, Пилипенка й Уланівського, що при допомозі військових рад по окремих частинах провів освідмлюючу роботу, даючи належний відбір большевицькій розкладовій пропаганді.

Командантом Другого Січового Запорозького Корпусу назначено ген. Мандрику. Начальником булави став пполк. Б. Сулківський, командантами дивізій — ген. Осецький і ген. Поджіо; інспектором артилерії — полк. Афанасіїв. В склад корпусу входило 12 полків. По кількох тижнях після українізації корпусу приділено до ньо-

го третю українську дивізію так, що Другий Січовий Запорозький Корпус числив три дивізії, 15 полків.

Стихийний процес українізації армії охопив від перших днів революції теж двадцятьперший корпус російської армії, що перебував у той час на північному фронті біля Риги. Український рух почався в 542-ому піхотному Лепельському полку і скоро перекинувся до інших полків 136-ої піхотної дивізії, а далі й на інші дивізії північного фронту. У травні 1917 р. відбувся у Ризі український військовий з'їзд 12-ої армії, рішенням якого створено військову раду з пор. Мутирем на чолі. Московське командування цього відтинку фронту поставилось вороже до вимог українізації армії, але врешті й воно поступилося під тиском домагань українського воєцтва і погодилося на українізацію 21-го російського корпусу. Не-українські частини відділено від корпусу й поповнено його українськими частинами. В вересні 1917 р. чотири тисячі українців 3-ої дивізії перейшли до 21-го зукраїнізованого корпусу самочинно, без дозволу російської військової влади.

Так створився в околицях Риги в перших місяцях революції **Третій Український Корпус**.

О. Думін подає („Офензива Керенського”, Календар „Червоної Калини” на 1937 р. ст. 44), що на галицькому фронті були українізовані крім корпусу ген. П. Скоропадського ще: 41-ий корпус 7-ої армії та 6-ий і 17-ий корпуси 11-ої армії. Значить, стихійно було зорганізовано **дальших три українські військові корпуси**.

Далі, українізувались ще такі корпуси: на румунському фронті — 10-ий і 26-ий, на південнозахідньому фронті — 11-ий і 40-ий, а на західньому фронті — 9-ий корпус.

Значить, зовсім певно українізувались в 1917 р. **одинадцять армійських корпусів**. Крім цього українізувалась велика кількість менших військових одиниць, — дивізії, полки та курені, — які залишались поки-що в складі загально-російських корпусів.

Так перетворився самочинно в „Український кінний

полк ім. Шевченка” 14-ий уланський полк 14-ої кінної дивізії лід командуванням полк. Шкуратова, поповнившись українцями з інших дивізій північного фронту. Полк на числяв 800 шабель. Пізніше, в січні 1918 р. полк вирушив з власного почину в Україну, але в важких боях на Білорусі був розбитий більшовіками.

Його слідом пішов 1-ий піхотний фінляндський полк, перемінившись в „Гайдамацький курінь„ під командою сот. Пустовіта. Він поповнився українцями з інших частин фінляндської дивізії, дійшовши силою до 1600 піхотинців і 400 кіннотчиків. В січні 1918 р. він теж вирушив в Україну. По дорозі захопив він був Гомель і знищив місцеве Че-Ка. Мимо важких втрат він привів таку частину куреня до Києва.

З 3-ої кінної дивізії виділився в жовтні 1917 р. з ініціативи сотн. Козир-Зірки окремий кінний полк, що пізніше брав участь у боях із більшовіками на Катеринославщині.

Три українські полки — всі три ім. Шевченка — організувались самочинно в Москві, Петербурзі й Снявці. А далі — Запорозький полк у Москві, полк ім. Полуботка в Ростові, курінь ім. Наливайка в Ст. Стովпці, полк ім. Мазепи в Саратові та багато інших полків, гайдамацьких куренів та куренів „смертників”.

Згадуючи про цей стихійний процес українізації армії, автор праці „Симон Петлюра — президент України” В. Іванис влучно підхоплює характеристичну рису того процесу: „Цікаво, що ці частини присвоювали собі назви виключно видатних українських діячів - сепаратистів. Ні одна частина не захотіла називатися іменем якогось угодця, що стояв на плятформі порозуміння з Росією” (ст. 42).

Тож, коли Винниченко пише про ті часи, що „український сепаратизм тоді помер разом з причиною, що його породила; українство тепер орієнтувалося тільки на Всеросійську Революцію” („Відродження нації” 1, 42) — то це могло стосуватися тільки членів українських соціалістичних партій і в ніякому випадку українського во-

яцтва. Про дійсні настрої українського вояцтва говорить найпереконливіше статистика виборів до Всеросійських Установчих Зборів у грудні 1917 р., яка подає, що на українські самостійницькі листи в російській армії голосувало старшин і вояків:

Північний фронт	88.956
Західний фронт	85.062
Південно - західний фронт	168.354
Румунський фронт	180.576
Чорноморська фльота	12.895
Разом	535.843

Такий вислід голосування говорить переконливо про те, що ще в грудні 1917 р. серед українського вояцтва російської армії було поверх пів мільйона самостійників, що мали зброю в руках і готові були вжити її для оборони самостійности України.

Про військову дисципліну та боєздатність московських частин і українських частин у той час пише О. Думін у згаданій статті:

„Вже в травні можна було помічати на російському фронті неймовірні сцени солдатської рознузданости. Ген. Денікін, тоді командант західнього фронту, переглянувши свої стяги, нарисував таку картину тодішнього внутрішнього життя і зовнішнього вигляду російського війська: „В одному з корпусів наказав я показати мені найгірший відділ. Повезли в 703-ій Сурамський полк. Ми під'їхали до величезної товпи беззбройних людей, що стояли, сиділи та бродили по поляні, за селом, одягнуті в різне лахміття (ощежу попродали і пропили), босі, зарослі, нечесані, немиті, вони дійсно — здавалося — дійшли до останніх границь фізичного огрубіння. Вийшов напроти мене начальник дивізії — долішня губа у нього тряслася — і командант полка з виразом засудженого на смерть. Ніхто не закомандував „позір”, ніхто зі солдатів не встав; найближчі ряди підійшли до авта... Боже мій, що зробилось з людьми, з розумною Божою істотою, з русским

рільником... Хорі чи біснуваті, з помутнілим розумом, з упертою мовою, без усякої логіки і здорового розсудку, з гістеричними криками, з поганою і тяжкою, гидкою лайкою. Ми промовляли, нам відповідали зі злобою й упертістю”.

Зовсім інакше від русского вояцтва виглядало українське:

**„Задивлені в сяєво воскресаючої батьківщини, про-
йняті наскрізь патріотичним піднесенням українські воя-
ки не піддалися загальній анархії. В українських стягах
панував відносний лад і карність. Тут старшини не по-
требували шрочати за своє життя, як серед розбещеної
московської солдатні. Таких сцен, як нарисував нам по-
вище Денікін, в їх не зустрічалось”** (Календар „Червоної
Калини” на 1937 р. ст. 41 і 43).

Таку саму оцінку русского і українського вояцтва дає теж у своїх споминах командант Першого Українського Корпусу ген. П. Скоропадський та всі інші фронтові старшини і навіть наскрізь ворожо настроєні до українців московські старшини. Значить, **в час, коли російська армія розпадалася, а московські частини прискорено перетворювалися в неформну масу марудерів, що думала тільки про грабунки і чим скорший поворот домів, до диспозиції українського уряду для охорони самостійності України зі зброєю в руках зголосилось поверх мільйона** (в час I і II Військових З’їздів) **патріотичного і дисциплінованого українського вояцтва.**

Одночасно з українізацією армії і творенням бойових частин проводилась далі організація „Вільного Козацтва” по всій Україні. Зі Звенигородщини, де ця організація зродилась і де відбувся в половині квітня перший її повітовий з’їзд, перейшов рух організування з місцевих боездатних людей самооборонних відділів „Вільного Козацтва” на всі частини Лівобережжя та Правобережжя. У вересні 1917 р. рух охопив уже всю Київщину, Катеринославщину, Поділля, Полтавщину і Чернігівщину і 16 жовтня відкрився в Чигирині, колишній столиці гетьмана Богдана Хмельницького, **Всеукраїнський З’їзд Віль-**

ного Козацтва при участі 200 делегатів від 60.000 організованих „вільних козаків”. Найкраще був організований „Гайдамацький Курінь” на Херсонщині, що начислював понад 8.000 козаків. З’їзд вибрав Генеральну Раду Вільного Козацтва з 12 членів; отаманом всего Вільного Козацтва вибрано начальника Першого Українського Корпусу ген. П. Скоропадського, його заступником осавула Кубанського, а генеральним писарем сотника В. Кочубея.

Ген. П. Скоропадський дає у своїх споминах таку оцінку організації „Вільного Козацтва”:

„В перших часах оце козацтво не мало певної політичної партійної масти. Творилося воно з головною метою підтримання порядку. Селянська молодь, почасти і старші селяни, охоче приставали до козачих організацій — менше свідомі ради шапок з „китицею” і „жупанів”, більше свідомі захоплювались романтичними малюнками минулого. Було багато козачих організацій хочби на Полтавщині, що склалися з хліборобів, переважно заможних. Ці останні були цілком різко антисоціалістично і антиреволюційно настроєні. Поруч з цим деякі сотні приймали характер розбишацьких організацій. На чолі останніх звичайно стояли всякі авантюристи, рідко ідейні, здебільшого такі, що мали в тому свої особисті інтереси, а то й просто шукали зручного випадку поживитися чужим добром. Таким чином завжди все залежало від того, хто стояв на чолі частин, будь то сотня, полк чи кіш. Люди здебільшого на початку ще не були попсовані пропагандою і їх можна було справити в бажаному напрямку” („Хліб. Україна”, кн. IV., ст 25-26).

Значить, відповідний матеріал був. Використання або знищення того матеріалу залежало — від тодішнього провладу української революції.

2. ПРИ СЛОВІ — „ДЯДЬКИ АТЕЧЕСТВА ЧУЖОГО”.

Та при слові як керівники української революції були в той час — українські соціалісти: порода патріотів, що їх назвав Тарас Шевченко „дядьками атєчества чужого”.

Не про національні інтереси українського народу йшлося їм, а про соціяльну революцію народів єдиної, невідомої Росії; не відділення самостійної української держави від Росії і забезпечення тієї самостійности зорганізуванням міцної, здисциплінованої національної армії було ідеалом українських соціал - революціонерів і соціал - демократів, але лише перебудова російської імперії на засаді федерації й територіяльного автономізму. А тому й їхня постава до творення національної армії була наскрізь ворожа.

Ми вже наводили в попередній брошурі „Трагічна Перемога” уривки зі статті тодішнього лідера соціал - демократів і голови Генерального Секретаріату Центральної Ради І. Винниченка, в якій він заявив, що „не українську регулярну армію нам треба організувати, а всіх українців-солдатів освідомити...” А те „освідомлювання” це було — затроювання душ українського вояцтва дурманом інтернаціоналізму й пацифізму, анархії й класово-партійної дурійки. Тож по цій лінії пішла праця військового секретаріату Центральної Ради, при чому під поняття „батьківщини” вперто підсовувано — „Росію”.

Автор „Історії Українського Війська” хор. Зенон Стефанів свідчить, що Український Військовий Генеральний Комітет, а пізніше й Генеральний Секретаріат Військових Справ **не перевели навіть реєстрації українських відділів**, тому докладно й тепер не можна знати про всі ті частини російської армії, що їх було тоді українізовано. І було це вислідом не надбальства чи браку організаційно адміністративних здібностей, але — вислідом політичного наставлення соціялістичних провідників: вони не тільки не сприяли українізації **як засобів творення окремої української національної армії**, але й були рішуче проти такого унапрявлення того стихійного процесу. Українізацію армії розуміли вони тільки як засіб партійної гри для зміцнення своїх партійних позицій і як засіб скріплення військової дисципліни та боездатности російської армії. Тодішній голова Генерального Секретаріату Цент-

ральної Ради В. Винниченко так і пише про те у своїх споминах кілька літ пізніше:

„Все це (т. є явища революції) позбавляло російську армію витривалости, завзятости, сили відпорности... Отже недержавні нації, знаючи, якою силою є національне чуття, а особливо тільки що пробуджене, хотили ним зміцнити армію. Вони хотіли поставити за нею інші кулемети, якби вогнем любови до своєї землі, своєї нації, на думку непануючих націй, могли здержати салдата на фронті”.

Тож, прохаючи московське правительство погодитися на українізацію армії, соціялістичні провідники української революції писали в „докладній записці”, переданій делегацією Центральної Ради:

„Ми беремо на себе сміливість звернути найсерйознішу увагу Тимчасового Правительства, Ради Робітничих і Салдаських Депутатів і всієї демократії на теперішній стан справи й закликаємо піти нам назустріч у здійсненню нашого важкого відповідального завдання — **звернення української стихії на такий шлях, котрий не тільки не сприяв би все ростучим національним суперечкам, а, навпаки, помагав би організації сил усієї Росії**”.

Цей абзац „докладної записки” говорить дуже докладно про дійсні завдання, що їх поставили перед собою українські соціялісти, переймаючи керівництво українською революцією у свої руки: іти, нібито, разом з пробудженою українською стихією національних почувань і, використавши довір'я українських мас, спрямувати зручно ту стихію в такому напрямі, щоб вона не тільки не довела до створення самостійної української держави, — бо, мовляв, національно - державницькі змагання „сприяють національним суперечкам”, — але й щоб та пробуджена українська національна стихія послужила збереженню і скріпленню цілости Росії.

З тією метою, при укладанні резолюцій на 1-ому Військовому З'їзді В. Винниченко додає до вимоги українізації армії такий вступ:

„З огляду на те, що в військах, стомлених за три роки

війни, зменшилася боєва енергія й дисципліна, — український військовий з'їзд вивнав необхідним якнайшвидше розпочати боротьбу з таким упадком духової й реальної сили армії". І далі: „З'їзд висловлює переконання, що під своїми національними прапорами, під проводом своїх рідних по крові й по духу офіцерів, за свої народні ідеали українські салдати підуть у бій як один. А хто не піде, проти таких перекінчиків народу ми уживемо всіх способів боротьби і доб'ємося того, що дезертирів у народній українській армії не буде”.

Так при допомозі підступних хитрощів було представлено українському вояцтву українськими соціалістичними лідерами — удержання фронту в обороні Росії як патріотичний обов'язок супроти України, а тих, що виступали проти злочинного проливу української крові на російських фронтах за інтереси ворожої Україні Московщини — „перекінчиками народу”.

Під час Першого Українського Військового З'їзду, — як про це говорилося докладніше в попередній брошурі — українські соціалістичні лідери, використавши для цього свій мандат представників Української Центральної Ради, виступили рішуче проти вимог українських самостійників, щоб негайно проголосити самостійність України, заключити з центральними державами сепаратний мир і відкликати українське вояцтво з російських фронтів в Україну для охорони української держави. Завдяки своїм постам, представляючи себе найкращими українськими патріотами, вони зуміли дійсно спрямувати українську національну стихію вояцтва в бажаному їм пляні — на збереження і скріплення фронту в обороні Росії. І, скерувавши так настрій українського вояцтва, соціалістичні лідери перейшли до діла.

В травні 1917 р. міністер війни Російського Тимчасового Правительства Керенський видав наказ підготувати й перевести нову офензиву. І в цьому знайшов він повну, щирі й беззастережну піддержку — соціалістичних лідерів Української Центральної Ради.

Офензива Керенського мала початись при кінці трав-

ня, але почалась щойно в липні тому, що московське воєцтво відмовлялось далі воювати. Російська армія замітінгувала, висунувши як основний клич: „Геть з війною!” Цілі полки і дивізії московського воєцтва стали передавати фронтовому командуванню свою постанову про те, що вони до наступу не підуть. Старшин, що пробували протидіяти таким настроям в армії, вояки-москалі проганяли, а в багатьох випадках замучували нелюдськими муками: вони палили їх живцем на вогні, четвертували, а навіть розпинали на деревах; розстріл таких старшин уважали вони ласкою. Початок офензиви прийшлося пересунути більше як на місяць, а сам Керенський виїхав на фронт, щоб патріотичними промовами спонукати воєцтво до наступу, не осягаючи однак серйозного успіху.

І в тій ситуації українські соціялістичні лідери Центральної Ради дали Керенському в його підготові нової офензиви найширшу піддержку. В тій цілі вони створили спеціальний „Комітет оборони батьківщини”, а генеральний секретар військових справ Центральної Ради взявся енергійно організувати в заліплі „батальйони рятування України” і висилати їх на фронт. Всі українські військові частини і все боездатне українське громадянство в заліплі засипано відозвами, в яких в імені Української Центральної Ради закликалось:

„В ім'я оборони України, в ім'я волі суцних на Україні народів... стати в цей небезпечний час під знамена Рятування України і, не гаючи ні одної хвилини, допомогти братам-солдатам і офіцерам, які б'ються з ворогом і чекають від нас помочі.”

А в відозві „До українців вояків на всіх фронтах”:

„...як одженемо німців і не пустимо їх на нашу землю, то спасемо Україну, спасемо нашу землю, наше казайство, наших дітей і жінок, нашу волю, наше право на вільне життя. Коли ж нічого не будемо робити в цій справі, то неславно загинемо і загубимо Україну. Проклянуть нас діти наші і не признає нас Україна за своїх синів!”

Так ото закликали українські соціялісти, „дядьки атечества чужого”, українське воєцтво, щоб воно загиба-

ло на фронтах за інтереси московського народу тоді, коли від цього відмовились московські вояки...

З Києва вислано на фронт насамперед „полуботківців”. Відставлено їх ешелонами під ескортою московських чорносотенців і передано їм зброю щойно на фронті. Але, щоб піддержати їх боєздатність, Центральна Рада засипала їх згаданими відозвами і визнала їх як окремий полк з назвою „2-ий Український імени Наказного Гетьмана Полуботка Полк” та передала йому український синьожовтий прапор, „з яким Полуботківці — як каже очевидець — покинувши Київ, **вирушили на чужий фронт боронити чужі, ворожі Українській Державі інтереси**”.

Прибувши на фронт у складі 16 сотень і 2447 козаків та 15 старшин, Полуботківський полк був відразу висланий в вогонь і в важких боях втратив більше як половину свого складу.

Вслід за Полуботківцями вислано з Києва на фронт і полк Богданівців, що поміг українським соціялістам, які його тоді обдурили, ліквідувати переворот Полуботківців. При тому доля лірко поглумилась над Богданівцями: врятувавши московське панування в Києві і від'їжджаючи на фронт захищати своєю кров'ю московські інтереси, вони впали в момент виїзду з Києва жертвою ганебного нападу московських чорносотенців. Богданівців відправлявано на фронт теж під „охороною” московських кірасирів та донців. Московські кірасіри скористались нагодою, розставились потайки по всій лінії залізниці з кулеметами і коли поїзд з Богданівцями вирушив з київської станції „руські брати” засипали їх поїзд скорострільним вогнем. Заскочені цим Богданівці задержали поїзд, щоб вияснити „непорозуміння”. Але кірасіри й донці кинулись на них зі зброєю в руках, обеззброїли ешелони і, побиваючи при тому опірних, поранили кількадесят козаків. Від обстрілу загинуло 16 Богданівців, а кількадесят було ранених. У відповідь на протест Центральної Ради військовий командант Києва московський соціяліст-революціонер Оберучев наказав заарештувати й поставити перед військовий суд — команданта Богданівців полк.

Калкана, якого звільнено, мабуть, із вдячності за вирішну його допомогу в ліквідації повстання Полуботківців... Нікого з московських напасників до ніякої відповідальності не притягнуто.

Обеззброєних Богданівців відправлено вслід за Полуботківцями на фронт. І все це роблено тоді, коли московські військові частини в Києві не тільки не відсилено на фронт, але постійно скріплювано їх новими московськими частинами, відкликаними з фронту...

Зdezорієнтовані підступністю соціалістичних членів Центральної Ради, вірючи, що цим вони справді служать інтересам України, українські частини російської армії пішли мужньо в бій за чужі інтереси, поносячи під час тієї офензиви надзвичайно великі втрати. Згідно з австрійським звітом, тільки один 41-ий армійський корпус, самочинно українізований, втратив у тих боях 13 тисяч українських вояків вбитими. Шостий українізований корпус поніс не менші втрати ще й тому, що коли він пустився в наступ, московські частини засипали його іззаду крісовим скорострільним вогнем. Дуже важкі втрати понесли й усі інші українські частини, бо ж на них саме ізза загальної дезерції московських частин лежав увесь тягар офензиви Керенського.

„Офензива Керенського — пише сучасник — була останньою спробою піднести дух російської армії, скріпити її моральний стан і з'єднати для програми російської революційної демократії. Спроба не вдалась. **Українське вояцтво, розгорнувши свої жовто-блакитні прапори, переконане, що тим послужить великій справі відродження батьківщини, рушило в бій. Московський „товариш” волів стріляти їм у спину, або взявши гармошку в руки податися при вигуках босяцьких пісень у свою Московщину”** (Календар „Червоної Калини” на 1937 р. ст. 46).

Так удалось „дядькам атечества чужого” - українським соціалістам облудним деклямуванням патріотичних фраз звести на манівці акцію українізації армії й використати патос національного відродження для того, щоб заставити українське вояцтво кривавитися і складати де-

сятки тисяч жертв у фронтових боях за чужі, ворожі українській справі, московські інтереси.

4-та стрілецька залізна дивізія, українізована самочинно, зберегла повну дисципліну і, залишаючись вірною наказам Центральної Ради, стояла на румунському фронті в добрій вірі аж до березня 1918 р.!

3. НИЩЕННЯ АРМІЇ ЗНУТРА.

„Освідомлювання солдаіів”, тобто демагогічна партійна агітація соціалістів серед українського вояцтва з метою „зогидити йому мілітаризм” і „вбити духа мілітаризму” нанесло справі організування української національної армії ще важчий удар, як заставлювання українських частин нібито в інтересі України кривавитись на фронтах за чужі інтереси. Плянова, вперта й безугавна соціалістична агітація, розрахована на найнижчі інстинкти стомленого війною вояцтва, розклала військові частини знутри, нищила всяку дисципліну і прищиплювала здоровим до того часу українським частинам той процес повного розкладу, що вже раніше розложив московські частини російської армії.

Ця розкладова робота соціалістів в армії дуже скріпилась з моментом ліквідації виступу Полуботківців і розгрому у зв'язку з тим націоналістичного центру в М. Міхновським на чолі, що був рушієм процесу українізації армії, скеровуючи його на самостійницько - державницький шлях. Усім українським військовим частинам приділено партійних комісарів, що, звичайно, як і сам головний партійний комісар В. Винниченко, займали керівні пости в армії, не маючи ніякої фахової військової освіти та ненавидячи дисципліновану армію з глибин душі. Вояцтво засипано партійною літературою, повною демагогічних кличів і українські військові частини на доручення партійних комісарів замітінгували так, як перед тим московські. Обов'язкове втягання всього вояцтва в ряди партій дійшло до того, що в грудні 1917 р. Генеральний Секретар військових справ М. Порш видав наказ **приймати до україн-**

ських частин лише тих старшин, що викажуться партійною виказкою.

Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд, що відбувся в Києві в дні 2-12 листопада 1917 р., був промовистою ілюстрацією того опартійнення армії. На з'їзд прибуло 965 делегатів. Їх відразу було зареєстровано за ключем партійної приналежності. („Нова Рада” ч. 169 подала такий партійний склад з'їзду: ес-ерів 783; ес-деків 111; ес-єфів 24; самостійників 24; націоналістів-революціонерів 13; большевиків 11; безпартійних соціалістів 3; анархіст 1; невияснених 80, безпартійних 90). Перед відкриттям з'їзду відправлено біля пам'ятника Богдана Хмельницького на Софійській площі молебень при участі делегатів, Першого Запасного Українського Полку, юнкерів-українців київських військових шкіл і деяких інших українських військових частин і французької, бельгійської та румунської військових місій. **Всі українські військові частини прибули з українськими національними прапорами.**

Відкриваючи ділову частину військового з'їзду, член Організаційного Комітету Е. Неронович відчитав партійний склад учасників і запропонував поділитись відразу на партійні фракції і на фракціях переводити працю з'їзду. Проти такого спрощення військового з'їзду рішуче заперотестували самостійники, домагаючись відкинення партійного принципу на ділових нарадах всеукраїнського військового з'їзду. На знак протесту вони відмовились вийти з приміщення, що було призначене для фракції ес-ерів. Але їх переголосовано, партійний принцип схвалено, а **ес-ери викинули самостійників силою зі залі нарад.** До такого вчинку спонукав їх генеральний секретар ес-ер М. Ковалевський, що виголосив підбурюючу партійну промову, вигукуючи демагогічно: „Трудовому народові непотрібні гетьмани, яких добиваються самостійники, бо гетьмани землі і волі не дадуть; йому потрібні ті, хто дасть землю і свободу, хто веде до соціалізму. **Україна під проводом самостійників не дасть землі, не дасть волі трудовому народові!**”

На пленумі з'їзду виголосив велику промову В. Вин-

ниченко, як представник Центральної Ради і як член Військового Генерального Комітету. Він широко оповів про свою поїздку до Петербурга і про всі торги Генерального Секретаріату Центральної Ради з Російським Тимчасовим Правительством, представляючи все те, як революційну боротьбу за інтереси українського народу, за землю, за хліб і свободу. Свою промову закінчив Винниченко заявою, що Україна хоче залишитись у федерації з Росією, що Центральна Рада твердо й незмінно стоїть на принципі федерації і що **всякі кличі сепаратизму й самостійництва є провокацією.**

В обороні ідеї самостійництва намагались виступити самостійники. Але, коли самостійник Макаренко, член президії, почав говорити, передсідник ес-ер Лебединець перебив йому, забороняючи говорити будучо поза привітом. „Частина з'їзду — читаємо в звіттовленні „Нової Ради” ч. 169 — підхопила таке нетолерантне відношення свого голови і не дала промовцеві навіть докінчити привітання, перебиваючи його на кожному слові і задоволено регочучись, коли він то переставав говорити, то знову починав”...

Які постанови прийняв Третій Всеукраїнський З'їзд — невідомо, бо їх нігде не занотовано. Очевидці признають, що цей з'їзд дуже некорисно відрізнявся від двох попередніх, його наради були ведені хаотично і вся його ділова частина нагадувала радше випадковий партійно-політичний мітінг, як з'їзд військових делегатів.

До такого стану довели український військовий рух українські соціалісти, захопивши керівництво ним у свої руки. Неділовий, демагогічно - агітаційний тон всіх виступів соціалістичних лідерів на III-ому Військовому З'їзді, В. Винниченком починаючи, злобне висміювання речників української самостійницької ідеї та викидання зі залі нарад українських патріотів-самостійників — все це було цвяхом у віко домовини, в яку покладено пробуджені національні почування українського вояцтва та військову карність українських частин, умертвивши їх безугавною партійною агітацією українських соціалістичних дія-

чів. Майже тисяча делегатів, повернувшись до своїх частин з такою з'їзду, з такими настроями й наставленням, замість потрібного й сподіваного нового підйому, нового патріотичного запалу, нових наказів та інструкцій дії, рознесли по всіх українських військових частинах — нову порцію бакцилів розкладу, дезорієнтації, зневіри й анархії.

А дезорієнтувати, зневірювати, деморалізувати й анархізувати завжди легко. В тих же часах, коли все воєнство було перетомлене трирічною війною, а національно-політична свідомість українських мас тільки що пробудилась, — особливо легко. Тим більше, що це робилось тодішнім керівництвом української революції, лідерами Центральної Ради, якій український загальний довіряв, та ще й при підступному прикритті тієї розкладової роботи патріотичними фразами.

Про цю „освідомлюючу роботу”, що її вели українські соціалісти серед українського воєнства і серед всего українського загалу пише очевидець:

„Ніякої легенди, ніякого образу, що захоплював би чутливу селянську душу. Замість патріотизму героїчного, патріотизму поєвяти, патріотизму любови, ми витворили ніде в світі невиданий якийсь патріотизм меркантильний з розцінкою на земельну валюту. Досі принаймні не було відомо, щоб якась нація відроджувалась під гаслом прирізки землі. Ірландці, наприклад, у яких питання аграрне в тисячу разів гостріше від нашого, та й то об'єднуються всі не коло гасла „бий лордів і хапай землю”, а під державно - національним гаслом „None Rul”-у. А у нас за Україну давали десятини... Хвиля демагогії як лавіна котилась із верху в низи, ширячи скрізь спустошення й деморалізацію. І ті, що стояли в горі й перші грудочки кидали, думали, що в той спосіб будується держава й нація”... (В. Липинський: „Листи”, „Хліб. Україна”, кн. I, ст. 15 і 16).

4. „РЕВОЛЮЦІЙНИЙ” СЕРВІЛІЗМ.

Події 1917 р. в Україні називається звичайно українською революцією. А тим часом вся діяльність соціалістичних лідерів Центральної Ради, що керували тією революцією, характеризується — неймовірним легалізмом, незрозумілим страхом перед зробленням хоча б маленького кроку без згоди Російського Тимчасового Правительства та рабським сервілізмом супроти петроградських „панів”.

„Порозуміння на Дніпрі”, що його було досягнуто у висліді переговорів між трьома міністрами Російського Тимчасового Правительства і представниками Центральної Ради під час їхньої прогулянки по Дніпрі в половині липня 1917 р., дало Україні дуже куценьку територіальну автономію в рямцях російської федеративної республіки. „Статут вищого Управління України”, запроєктований Центральною Радою згідно з цим порозумінням признавав Українську Центральну Раду блище неозначеним правно „органом революційної демократії всіх народів України”, а Генеральний Секретаріят Центральної Ради „найвищим краєвим органом управи на Україні”. Склад цього „найвищого краєвого органу” мала пропонувати Центральна Рада, а затверджувати петербурзьке „Правительство”, в склад якого мав входити один „штатс-секретар для справ України”, призначений російським правительством за згодою Центральної Ради; всі постанови Центральної Ради та Генерального Секретаріату мусіли йти на затвердження російським правительством. Значить, територіально - автономні права — менші, як їх має кожний із американських штатів.

Але й у межах цього куценького „статуту” згідно з порозумінням Генеральний Секретаріят Центральної Ради не приступив до дії, а вислав знов делегацію до Петербурга добиватись формального затвердження „статуту”. Голова Генерального Секретаріату і вдруге голова делегації до Петербурга (В. Винниченко) пише в своїй історії революції: „Виступ (петербурзького правительства) про-

ти Центральної Ради міг просто не вдатися їм і ще більше дискредитувати Уряд. На оборону Центральної Ради могли би рушити з фронту українські частини, в тилу на захист її стала б велика більшість людности України, всередині самої русскої демократії вийшла б через це гостра суперечка". Значить, Генеральний Секретаріят міг без великого ризику ставити російське правительство перед доконаним фактом по лінії своїх бажань. Та він цього ніколи не зробив, придержуючись весь час стовідсоткового легалізму та ще й не допускаючи інших до цього, мовляв — „не піддаватись провокації!" Голова тієї української делегації до Петербурга в липні-серпні 1917 р. — другої вже з черги — звітує:

„Ми рішили уперто, неодступно домагатись виразної відповіді й постанови, які б вони не були... Ми не надіялись на затвердження Статуту, на прийняття того, що було ухвалено в Києві... Можна було тільки думати про те, щоб не дати зачіпки вирвати в нас у с е, щоб не дати їм права хоч би формального, відмовитись від у с ь о г о, чого вони й домагались від нас своїм провокаційним поводженням"... „О, ні, панове кадети. Коли справа стоїть іменно так, то ви не діждетесь від нас результатів вашої провокації. Можете примушувати нас годинами просиджувати в ваших передпокоях; можете посміхатись, недбало пускати слова крізь зуби; можете напружувати всі ваші здібности, ви не примусите нас зробити те, чого вам бажається". („Відродження нації" I, 314).

І — москалі й справді не затвердили навіть такого „Статуту". Замість нього було видано „Тимчасову Інструкцію Генеральному Секретаріатові Тимчасового Правительства на Україні", якою визнано Генеральний Секретаріят територіяльною експозитурою російського Тимчасового Правительства в Україні, обмеживши його компетенції територіяльно до п'ятох Губерній. „Це було — каже Винниченко — не трактування, а шматування з гарчанням бідного „Статуту". З його лишилися тільки клаптики, які добродії Гальперн та Нольде поподібрали, сяк-так позшивали та представили своїм панам. Ті ще де-

що обгризли й з серцем тикнули нам... „Інструкцію Генеральному Секретаріатові”. Підписав її той самий Керенський, який разом з Церетелі приїзжав до Києва й давав широкі обіцянки й який тепер у Петрограді весь час утікав од делегації, ні разу не прийнявши її”.

Але й ті обгрижені клаптики територіяльної автономії, куплені ціною рабського пониження, представив Винниченко українцям як величезний осяг і — як свято обов'язуючий закон, що його українцям, нехай Бог, порушити. Тодішнє Російське Тимчасове Правительство — як правильно завважив Винниченко — не мало в руках ніякої дійсної езекутиви і не було спроможним змусити Центральну Раду та Генеральний Секретаріат слухати його. Воно могло лише годитись або не годитись на пропозиції Генерального Секретаріату, затверджувати їх або не затверджувати. І цього було досить, щоб Генеральний Секретаріат і Центральна Рада за директивою Винниченка звертали всю свою увагу на те, щоб для кожного свого рішення випрохати ласкаву згоду Російського Тимчасового Правительства.

При розгляді „Інструкції” Центральна Рада подала в резолюції низку жалів до російського Правительства ізза такого трактування ним української справи, але „Інструкцію” таки „прийняли до відома”. Тільки ес-ери, що були весь час ще завзятішими ворогами самостійности України, як ес-деки, використали цю дискусію для партійної розгри з ес-деками і зголосили недовір'я Винниченкові ізза того, що „вся його робота була звернута на Петроград; в справах же внутрішніх Ген. Секретаріат не зробив нічого”. В висліді цього Винниченко подався в кінці серпня до димісії. Але по тижневі, після невдалої спроби Дмитра Дорошенка скласти новий Генеральний Секретаріат, Винниченко знову повернувся на свій пост.

І — повернувся теж до своєї тактики та на свої незмінні позиції федералізму з Росією. Петербурзьке Правительство та всі підлеглі йому російські державні установи свідомо саботували дійсне введення в дію Генерального Секретаріату; не видано було розпорядку про під-

порядкування державних установ в Україні Генеральному Секретаріатові, не передано йому належної частини податків, не уточнено обсяг його функцій. А Генеральний Секретаріат не зробив з власної ініціативи найменшого кроку, щоб перебрати в свої руки бодай признану йому „Інструкцією” владу. Усякі з'їзди й наради перетворював Винниченко й інші соціалістичні лідери в мітінги, що кінчались нічим. Сам він свідчить, що „все населення дивилось на Генеральний Секретаріат, як на єдиного упорядчика всякого лиха й неладу, ждало від його праці, помочі, всього того, для чого повинен існувати дійсно народній уряд. „Бердичівський залізничний комітет, наприклад, телеграфував просто: „Не пора нам тепер судить та радить, — **наказуйте!**”

Але соціалістичні керівники Центральної Ради вважали, що наказувати може лише Петроград.

„Згага сильної, твердої влади — признає Винниченко — була не тільки у широких мас населення, не тільки у знервованого й стомленого обивателя, але й у більш організованих, свідомих елементів, навіть серед кругів самої Центральної Ради. Їм так хотілося, щоб був, нарешті, справжній, свій, сильний, порадуючий уряд, що вони забували все, що знали, й в один голос кричали **Генеральному Секретаріатові: „Беріть владу в свої руки! Та будьте ж сильні, тверді, будьте справжнім урядом!”** І коли все ж таки, не зважаючи на їхнє жагуче бажання, на **благаюче домагання всего населення**, яке так охоче приймало ту тверду владу, коли влади Генеральний Секретаріат не виявляв, його обвинувачували в неумінню, в нетвердості, в нездатности бути урядом”. („Відродження нації” т. II, ст. 55).

Та соціалістичні керівники Генерального Секретаріату залишились глухими на всі благання, заклики й домагання українського населення. Так зігнорували вони вимогу й рішучу вимогу Другого Всеукраїнського Військового З'їзду — „до Російського Уряду більше не звертатися й негайно приступити до твердої організації краю” — і в кілька днів після прийняття тієї постанови, поставле-

ної в імені 1,732.444 українських вояків, почали знов переговори й вислали знов делегацію до Петербурга з благальними петиціями; так ігнорували вони консеквентно й домагання всего населення України.

Єдино важним для соціялістичних лідерів, що опинились у проводі української революції було — бажання й наказ з Петрограду.

5. БОЛЬШЕВИЦЬКИЙ ПЕРЕВОРОТ У РОСПІ.

А тимчасом по владу у Петрограді стягнули большевики. Першу невдачну спробу перевороту зробили вони в липні. Та спроба закінчилась по трьох днях повною невдачею. Але це не опинило большевиків у їх змаганнях, а лиш заставило краще підготувитись. По чотирьох місяцях вони виступили вдруге і 7-го листопада 1917 р. по сигнали Російське Тимчасове Правительство в Петербурзі й збройною рукою захопили там владу в свої руки. Голова Тимчасового Правительства Александер Керенській, перебравшись за жінку, утік за кордон.

На вістку про вдалий переворот у Петербурзі „українські” большевики зробили спробу зробити те саме в Києві. 9-го листопада рішенням „Ради робітничих і солдатських депутатів” вони створили „Революційний Комітет” в складі 6-ох большевицьких лідерів на Україні — Г. Пятакова, І. Крейзберга, Л. Пятакова, Я. Гамарніка, І. Кулика й І. Пуке, — що його завданням поставлено перебрати в свої руки всю владу в Києві. „Комітет” приступив відразу до мобілізування вірних собі військових частин. У відповідь на те стали готувитись до бою і військові частини, вірні урядові Керенського, під командуванням Штабу Округи і комісаря Кириєнка.

Так оформились у Києві три сили, що з них кожна претендувала на виключну владу в Україні, маючи до диспозиції певну кількість вірних собі військових частин: Українська Центральна Рада, большевики і прихильники Керенського. Прихильники Керенського диспонували ок.

10.000 вояків, в тому 2.500 чеських легіонерів; за большевиками стали військові частини силою около 6.500 вояків.

Центральна Рада, а вірніше її дієве ядро, зване Малою Радою, на вістку про переворот у Петербурзі відбула 7 листопада закрите засідання, на якому було створено „Краєвий Комітет для охорони революції на Україні”, в складі: 3 ес-деки, 3 ес-ри, 3 большевики, 3 жида, 2 ес-ефи, і російський ес-ер, 2 представники Всеукраїнської Ради Військових Депутатів, 1 представник Генерального Військового Комітету і 1 від залізничників. Від українських самостійницьких організацій не прийнято нікого. Цьому комітетові мав підпорядкуватися Штаб Округи й комісар Києва. Але ті відмовились і Комітет по двох днях розв'язався, передавши свої повновласті Генеральному Секретарятові.

Вістка про большевицький переворот у Петербурзі прийшла до Києва якраз під час III-го Всеукраїнського Військового З'їзду. З'їзд перервав свої наради, а його учасники, делегати й гості, разом понад 3.000 вояків, сформувались у „Перший український полк охорони революції” і передали себе до диспозиції Центральної Ради. Але Центральна Рада сама не знала, по чийй стороні стати. На її засіданнях йшли горячі дискусії в обороні і проти большевиків. Ті дискусії перенесено й між учасників Військового З'їзду. Врешті Центральна Рада постановила виждати, займаючи неутралітет.

В тій ситуації першими виступили військові частини, вірні Керенському, атакуючи большевиків. Вони захопили приміщення большевицького „Революційного Комітету” й заарештували всіх його членів. Та большевики створили другий „Комітет” і два дні пізніше почали боеві дії в Києві проти російських частин, вірних Керенському. По трьох днях боїв большевики вийшли переможцями: російські військові частини, вірні Керенському, опустили Київ і відійшли на Дон.

Перемога большевиків над „керенщиками” у Києві створила двоєвластя. Питання, кому має належати влада в Україні: Центральній Раді, чи експозитурі большевиць-

кої партії в Києві, викликало гостру полеміку між українцями й більшовіками та стало основною темою нарад Центральної Ради, Генерального Секретаріату та різних комітетів і рад.

Перед Центральною Радою стало руба питання: Куди далі?

6. ПРОТИ ХВИЛІ.

Трагічне закінчення виступу „Полуботківців” в липні 1917 р., — підступне намовлення бійців Українського Полку ім. П. Полуботка членами Генерального Секретаріату Центральної Ради до зложення зброї, висилка полку на фронт під конвоєм московських частин, заарештування й передання московським властям керівників виступу Полуботківців і висилка на фронт та піддання строгому надзору Миколи Міхновського та ще деяких провідних націоналістів-самостійників, — нанесло важкий удар українському націоналістично - самостійницькому рухові. Це був насамперед — організаційний розгром: повне відселарування керівника того руху не лиш від решти провідних членів, але й від терену подій та знищення тієї організаційної основи руху, що нею були військові „Клуби ім. П. Полуботка”. Приходилось усьому рухові шукати нових організаційних форм дії, починати знову від початку.

Та ще важнішим було моральне значення того удару: факт, що український самостійницький переворот був ліквідований не москалями, проти яких він скеровувався, а українським політичним проводом, якому виконавці перевороту довіряли як щирим українським патріотам і для скріплення становища якого цей переворот робився, мусів викликати в усіх важку зневіру. А серед загалу українського вояцтва все це викликало глибоку дезорієнтацію ізза уявлення, що самостійницькі змагання є нерозважним і політично шкідливим прямуванням фанатиків, бо ж — так поставився до них політичний провід української революції, той провід, що його респектували й піддержували теж оті самостійники. Виходило, що політична до-

цільність наказує спрямовувати реалізацію своїх патріотичних почувань не в тому напрямі, куди вказували націоналісти-самостійники.

І — ясне плесо пробудженої української стихії стала заливати каламутна хвиля соціалістичної демагогії, що підмінювала клич національної самостійности кличем земельного приділу і „всеросійського соціалізму”, а чистий, героїчний патріотизм заглушувала жадобою особистої наживи й сваволі.

Прийшлося українським націоналістам - самостійникам плисти проти хвилі. Проти могутньої хвилі деморалізації, анархії і зневіри, що заливала Росію і що для неї відчинили широко двері в душу всего українського загалу — соціалістичні керівники української революції, ехидно приспавши його сторожкість облудними патріотичними фразами...

Першою спробою самостійників знайти нові організаційні форми політичної дії було основи нової політичної партії під назвою „Українська Демократично-Хліборобська Партія”. Її зав'язком стала „Українська Демократична Партія”, що її було основи в червні 1917 р. в Полтавщині за порадою Сергія Шемета, одного з найближчих співробітників М. Міхновського, замість запланованого полтавськими хліборобами відділу „Всеросійського Союзу Земельних Собственников”. 29 червня відбувся в Лубнях установчий з'їзд нової партії при участі ок. 1.500 хліборобів селян і 20 українських дідачів. З'їзд обрав „Раду Партії” в складі: М. Боярський, Л. Климов, В. Шкляр, В. Чигрин, І. Корнієнко, М. Макаренко і С. Шемет та схвалив основні точки програми, що їх передає у своїх споминах С. Шемет так:

1. Суверенність українського народу.
2. Приватна власність мусить і надалі охоронятись законом про основи народнього господарства.
3. Парцеляція за викупом великих земельних маєтків для задоволення потреб малоземельних, залишивши в руках попередніх власників кількість землі, яку встано-

вить український сойм, прийнявши на увагу потреби агрікультури і державні інтереси.

Але з'їзд не зміг свобідно вести своїх нарад, бо на залю ввійшла більша кількість розагітованих соціялістами солдатів і шумом унеможливила наради, бо, мовляв, „програма тієї партії не так зложена”. Такі умовини припинили працю партії.

Та після липневих подій за почином провідних націоналістів - самостійників партію заактивізовано, змінивши її назву на „Українська Демократично - Хліборобська Партія”. Її член В'ячеслав Липинський опрацював програму партії, що була опублікована в жовтні 1917 р. В тій програмі говорилось:

„Стоячи твердо і непохитно на ґрунті повної власновільности і суверенности українського народу, ми спіраємось на довговічній традиції невинної боротьби України за свою волю, за своє право на вільне життя... Ми віримо, що не пропала марно та неізмірима маса енергії, яку здобув із себе в боротьбі за своє визволення народ наш в Хмельниччині, сколихнувши тоді своїми потугами увесь схід Європи; не може не здійснитися ідея вільної України, за котру клали голови найкращі сини народу, котра була провідною зорею всім велетням нашого невмирущого духа од часів Великого Богдана і до сьогоднішнього дня. І ми віримо, що наближається час, коли вищеться кров нашого народу, пролита великими потоками за те тільки, що шукав він волі на власній землі і мав в тім замисли, всій людськості природні (слова автора „Історії Русов” з приводу повстання Мазели). В тій нашій вічній, невмирущій волі до життя, а не в частоті змінливих, партійних чи книжних теоріях знаходимо ми силу і оправдання для своєї боротьби за кращу долю України.

„Історія наша вчить нас, що повним національним життям ожив наш народ тільки тоді, коли він користувався на своїй землі повнотою своїх суверенних прав (Київська Держава)... Українська національна ідея тільки тоді в силі оживити собою українську етнографічну масу, ко-

ли вона йде поруч з ідеєю суверенітету українського народу, коли вона кличе до повного національного визволення і на місто рабської служби чужим державним організаціям ставить змагання до створення власної держави.

„Без ясної, отвертої боротьби за здійснення свого суверенітету на своїй землі, народ наш стане народом ілотів, що будуть винищувати себе взаємно во ім'я чужих національно - державних ідей і при допомозі чужих національно - державних організмів. І тому боротьбу за державний суверенітет цілого українського народу по всій Україні, ми ставимо найважливішою і вихідною точкою нашої політичної програми”.

Вимогу повної національно - державної самостійності України обосновано в програмі теж економічними моментами, відкидаючи при тому погляд соціалістів, нібито з моментом соціалізації господарства зникне московський визиск України:

„Коли хліборобська Україна служила предметом експлуатації для російської та австрійської держави перед війною, то по війні ця експлуатація безмірно зростає під впливом викликаного світовою війною процесу поширення економічних функцій держави і демократизації державного життя. Коли для України був страшний той приватно - хозяйственный капіталізм, який прикривався російським і австрійським імперіялізмом, то ще небезпечнішою стане державна трестифікація народного господарства, з якою прийдуть на Україну по війні чужі державні народи, спираючись у своїй експанзії не тільки, як досі, на своїх пануючих класах, а на силі своїх демократій”.

Тактика УДХП з'ясована в „Нарисі програми” так:

„Всякий українець, котрий бореться за вільну Україну, і всякий чужинець, котрий наше право до повної незалежності фактично визнає — наш союзник, хочби його погляди в інших справах не відповідали поглядам нашої партії. Всякий український робітник, котрий вирікається ідеї вільної України і тимсамим служить чийсь чужим державним чи національним інтересам в Україні, і

всякий чужинець, котрий во ім'я цих чужих інтересів на нашій землі виступає проти визвольних змагань українського народу — наш ворог, хоч би по своїм поглядам в інших справах він стояв дуже близько до поглядів нашої партії.

„Одкидаючи без застережень право інших народів чи держав панувати над нами, ми будем найбільше рішучо борювати всяке русофільство, австрофільство, чи польонофільство і взагалі всяку політичну ідею, яка буде обмежувати наші суверенні права і затягати наш народ в старе ярмо політичної немочі та національної неволі”.

Щодо трактування мешканців неукраїнської національності, програма УДХП постановляла:

„За горожанами України неукраїнської національності визнаються всі їх культурно - національні права, але всякі спроби деяких представників цих меншостей зайняти при допомозі чужосторонніх державно - національних впливів упривілейоване становище на Україні — ми будемо поборювати всіми силами”.

В ділянці сільського господарства програма пропонувала створення державного „земельного фонду”, що в нього ввійшли б усі державні, монастирські і т. п. землі, та викуплені приватні землі дідичів при залишенні їм землі тільки в нормах, визначених державою. Цей земельний фонд повинен державною владою „різаться на хуторі такої величини, котра відповідає якості землі і котра для даної місцевости являється найбільш продуктивним типом трудового селянського господарства. Ці хутори здаються в довічну і наслідственну — але без права поділу (майорат або мінорат) — аренду з правом фактичної переуступки в цілости, тим безземельним або малоземельним українським хліборобам, які самі власними руками обробляють землю. Вся решта приватно - власницьких земель, до часу їх викупу в державну власність, не виключаються з товарообміну. Але, обмежується право скуповувати землю в одні руки поверх установленого законом норми та забороняється торг землею для спекуляції”.

В політичному питанні, як бачимо, Українська Демо-

кратично - Хліборобська Партія стала виразно **націоналістично - самостійницьких позиціях, ставлячи в основу змагань створення самостійної, соборної Української Держави.** Ізза цього вона рішуче відкидала всяке москвофільство, австрофільство, чи польонофільство, протиставляючи всім тим родам вислугування чужим інтересам — службу інтересам українського народу. Влучно і, як показалось пізніше, зовсім правильно було теж підмічено в програмі, що „державна трестифікація, тобто удержавлення чи націоналізація всієї приватної власности, що її проповідували соціялісти, в умовинах дальшої московської окупації України не знищить економічного визиску України Москвою, а, навпаки, безмірно скріпить той визиск, бо тоді „московський старший брат” використає для цього не лиш економічну структуру, а й адміністраційні засоби „демократії”, (відомі пізніше в умовинах большевицької „соціалістичної демократії” під назвою: ЧК, ГПУ, НКВД, МВД...).

Своєю виразною самостійницько - державницькою ідеологією УДХП дуже корисно відрізнялась від усіх партій тодішніх українських соціялістів, що в політичній діяльності залишались завзятими оборонцями москвофільства. Творче державницьке наставлення націоналістів - самостійників, згуртованих в УДХП, дуже корисно відрізнялось від партійно - руїницького наставлення теж у тому, що коли соціялісти заявляли рішуче: „Соціалістична Україна або — ніяка!”, і тому рішуче відкидали співпрацю з несоціалістами українцями, та єднались з москалями в боротьбі з інакше мислячими українськими патріотами, то націоналісти - самостійники визнали своїми союзниками всіх українських патріотів самостійників, незалежно від їх партійних поглядів, і своїми ворогами всіх чужинців, що не визнають національно - державної самостійности України, навіть тоді, якщо вони мають ті самі погляди на соціальні, господарські чи політично - правні питання.

Створена націоналістами - самостійниками партія не була соціалістична. Більше того: вона була виразно про-

тисоціалістична. Тому соціалістична агітація кинулась на неї з усією фурією, окричавши її „буржуазною” і „протинародною”. Соціалістична більшість у Центральній Раді рішуче спротивилась прийняттю представників новоповсталого партії українських патріотів самостійників до тієї Української Центральної Ради, до якої вони з відвертими раменами приймали представників новоповсталих партій та організацій московських і жидівських соціалістів. Українські соціалістичні провідники, використовуючи для цього свої керівні пости, поставили новозорганізовану партію українських націоналістів самостійників на індекс як „протинародню” партію „панів” і „поміщиків”. „Для тодішніх провідників нації — пише В. Липинський — „пан” та „поміщик”, який „не состояв у національній меншості”, не виголошував демагогічних промов і не записався в партію ес-ерів, а ще до того по своїм переконанням давній український самостійник, був людиною в високій мірі національно й політично непевною, хоч би він був найсвідоміший Українець і хоч би він хотів тільки виконати свій звичайний національний обов’язок.

„Весь перший період Центральної Ради у внутрішній політиці пройшов ... під гаслом боротьби з самостійниками взагалі, а з самостійниками не-соціалістами зокрема. Ми українські самостійники не-соціалісти хотіли тоді негайного проголошення незалежності України, миру з Центральними Державами і війни з Керенським, якого ми вважали ставлеником анонімного міжнароднього фінансового капіталу. Завданням того ставленника було — як ми думали — зробити революцію коштом знищення аграріїв, тобто фактично коштом зруйнування України в першій мірі. Але навіть на самостійників соціалістів дивилися як на „людей занадто вже хоробливо пройнятих національним чуттям”. Що ж до самостійности, то навіть уважали небезпечним для революції ідею сепаратизму, бо „вона могла розбити революційні сили всієї Росії”. Що ж допіру говорити про нас — самостійників і не-соціалістів... („Хліб. Україна” кн. I, ст. 11).

У висліді такої політичної атмосфери в українському

житті, створеної соціялістами, що були при керівництві української революції, націоналістично - самостійницька організація „Українська Демократично - Хліборобська Partія не змогла розвинути ся поза Полтавщину, та й ті клітини, що зорганізувались в 1917 р. у Полтавщині муси вести свою роботу напів конспіративно.

Все це заставило київську групу націоналістів - самостійників шукати інших організаційних форм. Беручи до уваги, що в витвореній ситуації тільки соціялістів уважали управненими брати участь у політичному житті, вони рішили заплатити данину хвилині й додати до своєї назви причіпку „соціялісти”.

Так постала **„Українська Partія Соціялістів - Самостійників”**.

Формування тієї партії почалося зараз після липневих подій, але Всеукраїнський З'їзд партії відбувся щойно 30 грудня 1917 р. В політичному питанні „Українська Partія Соціялістів - Самостійників” стояла на тих самих позиціях, що й „Українська Демократично - Хліборобська Partія”: вона вимагала проголошення самостійної Української Республіки, до якої була б включена теж Галичина з Буковиною й Закарпаттям, та негайного заключення сепаратного мирового договору з Центральними державами. Але в соціальному питанні програма партії становляла: „Визнаємо соціялістичний ідеал, яко єдиний, котрий може знищити сучасний капіталістичний устрій, збудований на насиллі, примусі, нерівності й пануванні”. Детальніше соціально - економічного питання в програмі не розроблялося, а тільки загально говорилося, що „фабрики й заводи мусять належати українцям - робітникам, а земля — українцям - хліборобам”.

До керівництва партією були обрані: інж. Павло Макаренко, д-р Іван Луценко, адвокат М. Андрієвський, Федір Коломийченко, О. В. Осецький, Д. Л. Симонів, М. Макаренко, Мицюк, — значить, колишні провідні члени Української Народньої Partії.

Завдяки дочепленому ярликові „соціялісти” ця група націоналістів - самостійників змогла добитись права

вислати своїх представників до Центральної Ради та мати своїх представників на різних з'їздах. Але й це давало малу користь, бо ж і в їхній назві було зазначене їхнє самостійництво, і в їхній програмі, і в кожному їхньому виступі наголошувалося на вимогу повної національно - державної самостійности України — як основу, без якої український народ не може мати ні політичної, ні соціальної свободи. А тому й зустрілись вони з такою ж безоглядною ворожістю дійсних соціалістів, як і „Українська Демократично - Хліборобська Партія”. „З соціалізмом — каже про соціалістів - самостійників В. Винниченко — вони мали ще менше опільного, як федералісти... Це був елемент... **з виразним націоналістичним темпераментом**”. Так само висловився про них і І. Мазепа: „Організація під назвою Українська Партія Соціалістів Самостійників **з націоналістичним світоглядом**. Ця організація під назвою Українська Народня Партія існувала ще за царських часів”.

Значить, дочеплення собі ярлика „соціалісти” дало тій групі націоналістів - самостійників тільки часткову користь: вони формально були теж соціалістами і з цього титулу могли добиватися вступу там, де його давали тільки соціалістам і могли деякою мірою заскакувати незорієнтованих. Але головні соціалістичні діячі знали їх добре як завзятих українських націоналістів - самостійників і тому всіма способами старались унеможливити їм будь-яку політичну діяльність. Прикладом цього може бути хоча б згадуваний нами вияв неймовірної нетолерантності ес-деків і ес-ерів до соціалістів - самостійників під час Третього Всеукраїнського Військового Збору, коли то членові президії З'їзду самостійників Макарєнкові предсідник ес-дек заборонив промовляти, а за його починком решта ес-деків і ес-ерів вигуками і реготом унеможливила Макарєнкові сказати своє слово.

Такий спосіб поборювання пропаганди самостійницьких ідей, — організування вигуків, галасу й не порядку — стосували ес-ери й ес-деки з подивугідним завзяттям. Тому то українські соціалісти-самостійники згадують про

ситуацію, в якій приходилось їм у той час працювати: „Після вибуху всеросійської революції українські партії соціалістів - революціонерів, соц.-демократів, соц.-федералістів, Товариство Українських Поступовців відкрито стають до громадської роботи. Самостійники соціалісти цього зробити не могли. Росія все ще була „єдиною неділимою”, влада на Україні була в руках агентів „Російського Тимчасового Правительства”, яке так само, як і царський уряд, не допускало і рішуче поборювало всякі прояви українського „сепаратизму”. З цих причин існування Партії Соціалістів - Самостійників було нелегальне, аж поки „Тимчасове Правительство” не впало. Отже обставини довго не сприяли організаційній праці соціалістів-самостійників”. („Українська Партія Самостійників - Соціалістів”, ст. 30). І до цього зовсім виправдано додають: І так само, як царський уряд та агенти „Російського Тимчасового Правительства” рішуче поборювали українських соціалістів-самостійників та не допускали їх до слова теж — **українські соціалістичні лідери Центральної Ради...**

Побіч двох цих націоналістично - самостійницьких партій діяло в тому часі й **Братство Українських Самостійників**, яке однак щодо організаційного оформлення залишилось і надалі таємним. Голова Братства Валентин Отамановський ввійшов був при творенні Центральної Ради в її склад разом з другим представником Братства С. Шелухином. Але безупинні гострі конфлікти з соціалістичними москвофілами змусили його скоро вийти з Центральної Ради; його місце зайняв там опісля інший член Братства Микола Шаповал.

Братство Українських Самостійників звернуло головну увагу в своїй діяльності на молодь. З метою впливати на виховання молоді в патріотичному дусі Братство оснувало в Києві видавництво „Вернигора”, що видало низку сповідань для молоді, як от „Син України”, які картинами з нашого минулого розбуджували в юнаків любов до України та бажання боротись за її національне визволення. Крім цього, члени Братства організували гуртки головно студентської, а далі й ремісничої молоді та відбували з

ними єходини, познайомяючи їх з націоналістичною ідеологією й актуальними самостійницькими кличами. Надзвичайно відданим і невтомним співробітником В. Отамановського на тому відтинку став молодий юнак Микола Лизогуб, завдяки якому в Києві було згуртовано в скорому часі в націоналістично - самостійницьких юнацьких гуртках кількасот студентської і гімназійної молоді й перші гуртки націоналістичної робітничої молоді.

Ця виховна праця націоналістів - самостійників, членів Братства Українських Самостійників, серед молоді видавалась на перший погляд відірваною від біжучих, актуальних політичних проблем того бурхливого моменту. А однак, як побачимо далі, вона зробила вже в надподібно скорому часі величезний вплив на дальший хід українських визвольних змагань 1918-21 рр.

Інтересне свідoctво настроїв обманених соціалістами й висланих на фронт **Полуботківців** дає в своєму споміні Український Січовий Стрелець, що під час „офензиви Керенського” попав у російський полон:

„Тимчасом чехи (— російське командування настановило було сторожами табору полонених чеських легіонерів. — П. М.) шиканували стрільців. Котрийсь з них поважився навіть вдарити стрільця в лице. Розуміється, постарались ми зареагувати. Вислали теж заразже у Київ письмо до Центральної Ради. Несподівана реакція прийшла звідкиінде. Від Полуботківців. Не знаю, чи ми і знали про цю формацію Українського Війська, що самочинно повстала.

„В табор прийшла група вояків. Були це Полуботківці, що якимсь чином довідалися про перебування УСС-ів в концентраційному таборі. Їм і поскаржилися стрільці на недомагання та і обиди, які приходиться переносити. Полуботківці заворушилися. Впали до управи табору і заразже скликали чеських легіонерів. На них і наскочив якийсь кремезний підстаршина зі словами: „Те, що ми тут довідалися, обрушило нас до живого. Запам'ятайте же раз на все, що ви на українській землі і не важтеся показувати своїх рогів. Стрільці Січові це українські вояки,

їм належить тут більше право, як вам. Памятайте, що коли довідаємося про якусь зневагу, то біда вам! Ось цими шаблями на шматки вас рознесемо!” Розуміється, по тім виступі чехи відразу дуже змаліли.

„В розмові з нами Полуботківці нарікали на Центральну Раду, на її пасивність. Гайнується лиш дорогий час — з нас чинять анархістів і контрреволюціонерів — ми хочемо самостійної України. І намовляли Полуботківці долучувати до них. В полку треба старшин, бо є їх замало. Відходячи, обіцяли якнайскоріше до нас заглянути. Та не судилося вже більше нам стрінутися.

„Чергового дня зранку завагонували нас. Сталося це неждано. Видно дуже залежало комусь, щоб позбутися УСС з околиці Києва. Відбули ми залізницею далеку дорогу до Сімбірська, а звідтіля пароходом по Волзі до табору полонених в Тетюшах, нашого місця призначення. Тут жадібно надслухували ми вістей з України. Довідувалися про дальше ктеєння одного (з москалями — П. М.) революційного фронту, доходили до нас і нерішучі змісти універсалів. **Ввижались і розярені, живі постаті українських вояків полку ім. гетьмана Полуботка, що їм не дано було виконати у слухний час того, чого хотіли**”. (І. Іванець: „Зустріч УСС з Полуботківцями”, Календар „Червоної Калини” 1937, ст. 63).

Дуже інтересну згадку про запляновану самостійниками на початку листопада 1917 р. нову рішучу акцію в Києві, про яку однак, на жаль, бракує інших докладніших відомостей, знаходимо в споминах команданта Першого Українського Корпусу ген. П. Скоропадського:

„Я одержав наказ од 5 листопада бути приготованим до походу. **Скрізь частини немов би роздвоїлися:** одна половина була за те, щоб виконати наказ і йти на фронт, друга — переважно молоді офіцери — страшно агітували, щоб не йти. Петлюра ж підсилав всяких агентів переконувати, щоб йшли в Київ, а мені як Генеральний Секретар прислав офіційльні накази цілком іншого змісту, аби спішно вирушити на фронт. Тут ще трапився такий інцидент: раптом у вечорі одержую секретний папір „у

власні руки”. Одчиняю. Якийсь „революційний виконавчий український комітет” наказує приготувати корпус до походу і по отриманню від цього комітету наказу, негайно рушити на Київ. **Я, до речі, так ніколи й не міг довідатись, що це був за комітет.** Потім другого дня увечорі мені докладають, що прапорщик Біденко в супроводі двох якихось осіб бажають мене бачити на одинці. Я прийняв їх самих, як вони хотіли, в порожній, понурій салі замку. „Що вам треба?” — „Ми пане Отамане, зявилися до Вас, щоб Вам докласти, що по вимозі Петлюри Вам належить негайно вести корпус пішим порядком на Київ”. — „Я виконую накази головнокомандуючого і такого наказу не одержував, та, мабуть, і не одержу, бо вести тепер корпус більше трьох сот верст пішки, значить, остаточно його дезорганізувати”. — „В такім випадку проти Вас будуть вжиті примусові засоби”, — раптом заявляє мені солдат, років 35, довгий, худий, хворий на вигляд. — „Як Ви смієте говорити мені такі речі? Я протягом 4 років нераз був в смертельній небезпеці, а Ви вздумали мене лякати. Хто Ви такий?” — „Я кандидат київського університету, доктор прав Сорбони, член такого то і такого то наукового товариства... — одним словом, ціле ізверження якихось наукових титулів, — **Макаренко**”. — „В такім разі мене ще більше дивує, як це Ви, людина інтелігентна, пропонуєте мені такі речі!” Потім я з цим Макаренком знайомився ближче, він здався мені найнешкідливішою людиною, завзятий українець, ідеаліст; хворий, ледви живий, він кинув якусь добру посаду і пішов в солдати на 5 рублів на місяць, коли довідався, що дозволено українізувати здається 10-ий корпус, чи якісь у ньому частини. Як потім виявилось, ці панове були послані теж якимось комітетом для того, щоб пропонувати мені прийняти вищу команду над усіма українськими частинами, що формувалися на фронті і йти з цими частинами боронити Київ. Я рішуче відмовився підлягати незчислимим анонімо-ним комітетам і поїхав до головнокомандуючого прохати його зупинити цю вакханалію, яка відбувалася у мене в корпусі через присилку Петлюрою всіляких агітаторів,

що переконували мені людей не слухатись наказів і йти до Києва, а не на фронт. В той мент, як я сідав вже в авто, прийшла з тою ж пропозицією ще депутація Богданівського полку. Всім їм я відповів, що мушу наперед одержати наказ від головнокомандуючого, а тоді вже подивимось. Це було 2 листопада — (а за новим стилем 15-го листопада, тобто три дні по закінченні Третього Всеукраїнського Військового З'їзду в Києві. — П. М.). Головнокомандуючий, не бажаючи сваритись з Центральною Радою, запропонував мені їхати до Києва і самому умовитись з Петлюрою. Я поїхав до Києва. Петлюра запевняє, що він не посилав до мене агітаторів, навпаки, він прихильник того, щоб я йшов на фронт, в доказ чого він і післав мені телеграму з найліпшими побажаннями в моїй майбутній діяльності на фронті". („Хліб. Україна", кн. IV, ст. 28-29).

Згадка ген. Скоропадського, що вимогу походу на Київ поставив йому Макаренко, відомий зі свого виступу на Третьому Всеукраїнському Військовому З'їзді самостійник - націоналіст, дає ясну відповідь, хто це організував той „український революційний комітет". Зрозуміло, що не орієнтуючись зовсім у тодішніх внутрішньо-українських політичних відносинах, ген. П. Скоропадський узяв українських самостійників - націоналістів за агентів Петлюри. А виходить з цього достовірного свідчення, що **в листопаді 1917 р. українські націоналісти самостійники знов пробували зорганізувати повне перебрання влади в Україні в українські руки при допомозі українізованих частин.** Факт, що ген. Скоропадському пропонувано перебрати командування всіх українських частин на фронті і всіх їх відкликати з фронту в Україну і, головне, до Києва, свідчить про те, що підготовлюваний план був накреслений в широких розмірах.

Але самостійникам знов не пощастило. Не дивлячись на болючий досвід у липні 1917 р., українські самостійники далі не хотіли виступати проти соціалістичних лідерів, що займали керівні пости в Центральній Раді, щоб не ви-

кликати цим внутрішньо - української боротьби. Вони організували виступ тільки проти московських окупантів намагались оберігати авторитет Української Центральної Ради. Та, тимчасом, така складна ситуація викликала в незорієнтованих підозріння, що вони є агентами Петлюри, який хоче при їх допомозі спровокувати немилих соціялістам українських старшин до виступу проти доручень Центральної Ради. До таких незорієнтованих у внутрішньо-українських політичних стосунках належав, як показалося, теж ген. П. Скоропадський, а через те й не вдалась друга спроба виступу українських самостійників в листопаді 1917 р.

В кожному разі, діяли в листопаді 1917 р. в Україні три організації українських націоналістів - самостійників, — Українська Демократично - Хліборобська Партія, Українська Партія Самостійників - Соціялістів і Братство Українських Самостійників, — які давали ясну і рішучу відповідь на питання, кудю повинна йти Українська Центральна Рада. Ця відповідь звучала: **негаймо проголосити повну самостійність Української Держави, заключити з Центральними Державами сепаратний мир і відкликати всі українські військові частини з фронту в Україну для збройної охорони самостійности України й безпеки її кордонів.** Завдяки цьому, уряд вільної, самостійної України мав би відразу вільні руки для заведення й забезпечення ладу й порядку в Україні й для будови нового державного життя. Правда, процес деморалізації українських військових частин, започаткований і ведений далі українськими соціялістами, осягнув був у тому часі вже серйозні „успіхи” і не всі „три мільйони українського вояцтва”, що про них говорив на засіданні Центральної Ради в той час проф. М. Грушевський, були вже боездатні і надійні. Та немає сумніву, що на **пів мільйона українських солдатів патріотів**, які ще в грудні 1917 р. голосували на українські самостійницькі листи, Центральна Рада могла з повним довір'ям здатись і знайти в них повну піддержку, як що б у листопаді 1917 р. вона була рішуче стала на шлях самостійництва. А серед тих вповні надійних українських

частин один тільки Перший Український Корпус під командою ген. П. Скоропадського начисляв 60.000 здисциплінованого, боездатного українського вояцтва.

7. ПРОГОЛОШЕННЯ ФЕДЕРАЦІ З РОСІЄЮ.

10-го листопада Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд прийняв таку резолюцію: „Виходячи з засади цілковитого, нічим не обмеженого самоозначення націй, Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд домагається від свого вищого революційного органа Центральної Ради негайного проголошення в найближчій сесії Української Республіки”. До Києва стали прибувати українські військові частини: прибула одна повна дивізія, повернулись полки Полуботківців і Богданівців, прибув курінь „ім. Тараса Шевченка” й інші.

А Генеральний Секретаріат у відповідь на це — видав 16-го листопада 1917 р. відозву „Від Генерального Секретаріату України”, в якій повідомив про поповнення складу Секретаріату комісарами для справ: продовольчих, військових, судових, пошт і телеграфу, доріг, та про прилучення до території України Херсонщини, Харківщини, Катеринославщини й Таврії без Криму, і заявив:

„Всі чутки і розмови про сепаратизм, про відокремлення від Росії — або контрреволюційна провокація, або звичайна обивательська неосвідомленість. Центральна Рада і Генеральний Секретаріат твердо і виразно заявили, що Україна має бути в складі Федеративної Республіки Російської, як рівноправне державне тіло. Сучасне політичне становище сеї постанови ні трошки не міняє”.

І в такому, саме, аспекті було проголошено три дні пізніше **Третій Універсал.**

19-го листопада 1917 р. на засіданні Малої Ради виголосив проф. Михайло Грушевський промову, в якій м. і. сказав: „Треба рятувати Україну від анархії і громадянської війни. Треба створити базу, яка допомогла би зберегти придбання революції не тільки для України, а л е й

для усієї Росії... В такий мент і для таких завдань треба заходів героїчних. Після довгих міркувань і вагань Генеральний Секретаріят Центральної Ради визнав, що одинокий фундамент можливо підвести під краєву владу, щоб вона стала дійсною, фактичною владою, це — проголошення Української Народньої Республіки, що буде повноправним членом в могутній опітці вільних народів Росії... Обставини примушують нас здійснити те, що недавно ще ми мислили як далекоє від нас. Недавно тут було оголошено резолюцію Третього Всеукраїнського Військового З'їзду, який є уповноваженим від трьох мільйонів озброєного народу, що перебуває на фронті: вона вимагає від нас проголошення української республіки. Українські фракції цілий тиждень обмірковували це питання і прийшли до висновку про невідкладність цього акту”.

Скінчивши промову, Грушевський відчитав текст **Третього Універсалу**, в якому говорилось про політично-правне становище України так:

„Од нині Україна стає Українською Народньою Республікою. Не одриваючись від республіки російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів”.

І далі — послідовно в дусі федералізму:

„Приписуємо Генеральному Секретареві Праці від сього дня разом з представництвом від робітництва, встановити державну **контролю над продукцією України, пильнуючи інтересів як України так і цілої Росії...**

„До миру кожен громадянин Республіки України, разом з громадянами усі народів Російської Республіки повинен стояти твердо на своїх позиціях, так на фронті, як і в тилу...”

„Громадяне! Іменем Народньої Української Республіки **в федеративній Росії** ми, Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладдям і

руїнництвом, та до дружнього будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній Республіці Росії здоров'я, силу і нову будучність”.

Святочне проголошення Третього Універсалу відбулося на Софійській площі 22-го листопада 1917 р. Воно почалось молебнем, що його відправив архієпископ Олексій в асисті трьох єпископів та численного духовенства. Після молебня проф. М. Грушевський виголосив коротку промову, а текст універсалу відчитав генеральний секретар М. Ковалевський. Присутніми на врочистостях були французька, італійська, бельгійська та румунська місії. У військовій параді взяли участь полки: Полуботківців, Богданівців, ім. Т. Шевченка, Гайдамацький курінь з Одеси, 1-ий український запасний полк, кінний відділ кубанських козаків, відділ моряків Чорноморської флоти, Відділ гірської артилерії, юнкери української школи й інші військові відділи та кільканадцять військових орхестр.

Як бачимо, проголошення 3-го Універсалу Центральної Ради було проведено дуже урочисто. Та сам зміст того універсалу був — тільки ще одним актом обдурювання патріотичних почувань українських народніх мас: в універсалі говорено кількакратно про встановлення „Української Народньої Республіки” і це, не тільки українські маси, але, як свідчить В. Винниченко, й чужоземні дипломатичні місії, розуміли як проголошення **незалежності Української Держави**. А тим часом — це була лише деяка політична модифікація автономного стану України в єдиній Російській Республіці. Україна мала далі залишатися **частиною Росії**, український вояк мав далі проливати свою кров на фронтах за **російські** інтереси, в Україні мала далі діяти державна контроля, щоб — „пильнуючи інтересів **цілої Росії**” — заставляти українського робітника далі забезпечувати своєю працею „здоров'я, силу і нову будучність” — „**великій і знеможеній Республіці Росії**”...

Нове вносив 3-ій Універсал лише в питанні організації сільського господарства, проголошуючи:

„Од нині на території Української Народньої Республіки існуюче **право власности на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хозяйств сільсько - господарчого значення, а також на удільні, монастирські, кабинетські та церковні землі — касується.** Признаючи, що землі ті єсть власність усього трудового народу і мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає Генеральному Секретареві по Земельних Справах негайно виробити Закон про те, як порядкувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів”.

Оцю постанову про націоналізацію без викупу всієї землі нетрудових господарств, проголошену 3-ім Універсалом Центральної Ради, вважали українські соціалісти тим важливим актом, що ним здобуде собі Центральна Рада симпатії всего населення України. І на те питання звернули всю свою увагу. В політичному питанні Третій Універсал суттєво нічого не міняв. Учасник тих подій, історик Д. Дорошенко стверджує категорично: „Формально 3-ім Універсалом була проголошена **федерація України з Росією**”. І дає таку оцінку того акту:

„Увесь час відхрещуючись від самостійности і раз-у-раз присягаючи на федерацію, Грушевський і Центральна Рада змарнували той національний ентузіазм, який одушевляв певні українські круги... Справді, можна було одушевити людей образом незалежної, самостійної України, але **кого могла одушевити добровільна федерація з державою, яка 250 років гнобила Україну і душила український національний рух?** Весь патос, весь ентузіазм відродження і змагання до натурального для кожного народу ідеалу — мати свою власну державу, мусів розвіятися від холодних слів Грушевського про „неминучість” акту, який замість незалежности сповіщав про федерацію... Кого міг захопити заклик М. Грушевського „Рятуймо російську федерацію”? („Історія України” т. 1, ст. 185)

Та й сам тодішній голова Генерального Секретаріату, В. Винниченко, обговорюючи в своїх споминах 3-ій Уні-

версал, називає цей акт: „Проголошення федерації з Росією” і пояснює, що перехід до нової форми територіальної автономії, названий терміном „Українська Народня Республіка”, був абсолютно не виявом еволюції в бік повної самостійности, але — „властиво, силою обставин Україна фактично відрізалась од Росії, маючи з нею тільки номінальний федеративний зв'язок. Центральній Раді лишалось тільки відповідним актом зафіксувати цей стан. Це й зробив 3-ій Універсал”.

Отже, — не свідомо політична дія, а тільки „сила обставин”. Російське Тимчасове Правительство, що його агентом вважав себе Генеральний Секретар, не існувало, Керенський утік з Росії, а большевицької влади Центральної Рада визнати як своїх зверхників не могла, бо большевицька Москва мала в Україні своїх агентів і ес-децьких та ес-ерівських лідерів в територіальному управлінні були б не залишили. А тому й перейдено до тієї нової форми.

Цей факт, факт проголошення 3-ім Універсалом федерації України з Росією, особливо вимовний. Бо, якщо зберігання федерації 1-шим і 2-им Універсалами можна б пояснювати перебільшено реалістичним поглядом авторів тих універсалів, мовляв — реакція Російського Тимчасового Правительства на проголошення незалежности України може бути надто небезпечною для України, то при третьому універсалі такий мотив вже не існував. Значить, Третім Універсалом соціалістичні керівники Центральної Ради з власного почину, без будь якої конечности накиннули Україні федерацію з Росією, замість стати на ясний шлях самостійности, як цього вимагав здоровий політичний глузд і як це диктувала ситуація.

Свій ширий, невимушений федералізм засвідчили українські соціалістичні лідери вже на 3'їзді Представників Національностей, що відбувся в Києві 23-28 вересня 1917. Коли литовський представник В. Вальдемарас заявив, що Литва змагає рішуче й безкомпромісово до повернення повної самостійности литовської держави, то М. Грушевський, почесний голова з'їз-

ду, у протилежність до того — захвалював „притягаючу силу” російської демократії, запевняв, що „ідея федерації з Росією глибоко вкорінилась в масах українського народу” і поставив як політично - бойове гасло „народів Росії”: „За федеративну Російську Республіку!”

А два місяці пізніше, з приводу проголошення Третього Універсалу, М. Грушевський писав: „Висловивши в своїм універсалі тверду волю силами Української Республіки рятувати цілість і єдність федеративної Росії, ми мусимо негайно вжити всіх заходів до того, щоб виявити цю волю в ділі. Коли великоруський центр не спроможе більше організувати своїми силами революційного соціалістичного правительства... то народи й області, які стоять на федеративнім принципі, повинні прийти в поміч великоруській демократії... Федеративна Росія для нас цінна і потрібна і ми мусимо її порятувати всіми силами!” („Народня Воля” ч. 157)

Так зінтерпретувала 3-ій Універсал і вся тодішня українська преса. Орган ес-деків „Робітнича Газета” ч. 179 писав: „Прокладаймо шлях до федерації! Цєю своєю роботою ми рятуємо **єдність російської держави**, змицнюємо **єдність всього пролетаріату Росії** і **міць російської революції**. Через республікансько - автономний лад на місцях до федеративної, демократичної **республіки Росії**”. Те саме писав і орган ес-ерів „Боротьба”, відлекуючись при тому завзято від самостійництва: „Ми, українські соціалісти революціонери, ніколи не представляли собі ідею української державности, як і взагалі ідею державности, самодовліючою ідеєю, котрій мусить бути підпорядковане все інше... Федерація є вищим типом співжиття народів, ніж сеперовано державне існування”.

Врешті, правильність такої інтерпретації політичного змісту Третього Універсалу підтвердив ще раз В. Винниченко офіційною заявою на засіданні Малої Ради 2. грудня 1917 р.: „**Як раніш так і тепер ми стоїмо на ґрунті організації загально - російської соціалістичної і федеративної влади**”.

Отож, на поставлене історією питання, куди йти Ук-

раїні після большевицького перевороту в Росії й упадку Російського Тимчасового Правительства соціалістичні керівники Центральної Ради Третім Універсалом накинули українському народові відповідь: Проти большевиків, за відбудову коштом і силами українського народу — соціалістичної, федеративної Росії.

Характеристично, що Третій Універсал обговорювано й ухвалено на Малій Раді, де соціалісти мали запевнену більшість, а не на пленумі Центральної Ради.

8. БОЛЬШЕВИЦЬКИЙ ПУЧ У КИЄВІ.

Рішення Центральної Ради не визнавати большевицької влади легальною владою Росії спонукало большевиків виступити чинно проти Центральної Ради. Збройний большевицький виступ у Києві проти Центральної Ради мав початися ранком 13 грудня 1917 р. під керуванням „трійки”: Л. П'ятакова, І. Пуке та Повілайтіса. В ночі з 12-го на 13 грудня большевицький „воєнно - революційний комітет” видав усім своїм військовим частинам у Києві наказ — бути ранком готовими до виступу.

Але українці їх випередили, довідавшись про те, і дуже вдало зліквідували приготовлений большевицький пуч. Вирішну роль в тому відіграв Перший Український Корпус, що після заломання офензиви Керенського в липні-серпні 1917 р. перебував у Житомирщині.

Командант Першого Українського Корпусу ген. П. Скоропадський одержав в листопаді 1917 р., як це ми згадували, від головнокомандуючого фронтом та від Генерального Секретаріату Центральної Ради наказ — від'їхати з повним складом корпусу на фронт. Та в корпусі була поведена пропаганда не йти на фронт, але їхати до Києва. Після цього, як ген. П. Скоропадський відмовився виконати заклик самостійницького комітету, щоб увесь корпус переїхав до Києва, полки Полуботківців та Богданівців, що входили в склад 1-ої дивізії Корпуса, перевели самочинний спротив: вони, як свідчить у своїх споминах ген. П. Скоропадський, — „ввійшли в порозуміння з укра-

їнськими залізничними комісарами і простували не на фронт, а в бік Києва. Таким способом були направлені два полки, при чім, хто давав наказ по залізницям на пропуск цих ешелонів, не дивлячись на дослід, зроблений штабом фронту, не вдалося вияснити”.

Так опинились Полуботківці та Богданівці у Києві напередодні большевицького виступу проти Центральної Ради. Вслід за ними так само самочинно прибули до Києва з північного фронту 1-ий кінний полк і піхотний полк, зложений з українців гвардейських полків Павловського, Ізмайловського і Волинського (тобто тих, що перші підняли прапор революції в Петербурзі). До того, були в Києві українські військові частини, сформовані якраз у „Першу сердюцьку дивізію”. Разом до диспозиції Центральної Ради стояло в Києві 16 тисяч українських солдатів. Большевики диспонували силою ок. 10 тисяч солдатів, займаючи при тому дуже вигідні стратегічні пункти.

Українські військові частини почали акцію роззброювання большевицьких частин вже вечером 12 грудня. Вони оточили Арсенал, 3-ій і 5-ий авіопарки та всі інші приміщення большевицьких частин і через ніч усіх їх роззброїли. Одночасно було роззброєно й большевицьку артилерію в Валнярці за Дніпром. В тій блискуче проведеній акції українці здобули 70 гармат, 350 кулеметів, 5 мільйонів набоїв, велику кількість бомб, бронебійних куль та іншого військового озброєння. Розоружених большевицьких солдатів загружено в вагони і відправлено в Московщину. Большевицьких проводирів заарештовано й саджено в тюрмі.

Ситуація могла скоро змінитися в некористь Центральної Ради іза цього, що, згідно з плянами большевиків, на поміч большевицьким повстанцям у Києві мав прибути зі Жмеринки загітований большевицькою агітаторкою Євгенією Бош 2-ий Гвардейський корпус, зложений з московських, наскрізь збольшевизованих дивізіій. Та тут на допомогу українському Києву прийшла решта Першого Українського Корпусу, що на наказ ген. П. Скоропадського пішла слідами Полуботківського й Богданівсь-

кого полків і на фронт не відійшла. Сам ген. Скоропадський оповідає про це так:

„Я довідався, що 2-ий Гвардейський корпус, пройшовши з фронту по Поділля під кермуванням агітаторки Бош, весь скупчився в Жмеринці і що ходять чутки про його намір йти на Київ. Я став роздумувати над становищем, яке оце складається, коли фронту вже фактично нема і коли збольшевичені фронтові частини збираються йти на Київ і його навіть нікому буде від них оборонити. Тоді я прийняв рішення, що я до Криленка на фронт не піду, а рушу енергійно на схід для того, щоб, ставши в Козятині, могли не допустити 2-го Гвардейського корпусу до Києва. Рішення це мені далось нелегко... Пам'ятаю, як важко мені було рішитися на цей крок, але я на це пішов розуміючи, що йдучи на фронт я нічого доброго не зроблю і остаточно корпус зруйную, а тут я можу принести реальну користь”. („Хл. Україна”, ст. 32-33)

Таким чином український Київ знайшов несподівано гідну охорону. Маршуючи на Київ, збольшевичений 2-ий корпус наткнувся біля Вінниці на добре приготовані застави Першого Українського Корпусу, які, зненацька застукавши большевицькі ешелони, роззброювали їх полк за полком і загрузували роззброєних в вагони та відсиляли на північ в Московщину.

Завдяки тій енергійній бойовій акції Першого Українського Корпусу, проведеній з власної ініціативи ген. П. Скоропадського, кількадесять - тисячний большевицький корпус перестав існувати і дуже серйозну загрозу для Києва було неймовірно скоро зліквідовано.

При цьому заслуговує на увагу об'єктивне свідчення ген. П. Скоропадського, що хоч солдати 60 тисячного Першого Українського Корпусу бачили нехіль до себе зі сторони соціалістичного Генерального Секретаріату і терпіли ізза цього невигоди, то — „ніякого невдоволення не проявлялось. Особливо в перші часи, всі слухняно виконували накази й дуже охоче йшли на бій з большевиками”. Так само у всіх українців - залізничників, згідно зі свідченням ген. П. Скоропадського, був великий підйом

духа. „Я не хочу — каже він — зменшувати заслуг служачих інших національностей, але скажу, що найбільших противників безладдя під ті часи загальної руйни я зустрічав саме серед українців. Вони згоджувались на всяку працю, на всяку жертву, аби налагодити справу і часто ризикували своїм життям”.

Але соціалістичний Генеральний Секретаріат і цим разом легковажно змарнував ці блискучі мілітарні успіхи українських військових частин. Він і тепер відмовився піти на шлях самостійництва та використати цю нову хвилю лідійому українського патріотизму українського воєцтва та українського загалу і його готовість до боротьби з московськими большевиками, — а українських большевиків тоді ще не було, — для заведення ладу й порядку в Українській Державі. **В. Винниченко** особисто подбав про це, що той самий Генеральний Секретаріат Центральної Ради, який ні разу не схотів інтервенювати в справі заарештованих провідників виступу Полуботківців (вони вийшли на волю щойно під час большевицького пучу в Києві), той сам Генеральний Секретаріат зажадав був під час боротьби большевиків з прихильниками Керенського в Києві негайного випущення заарештованих большевицьких лідерів, а тепер **по ліквідації збройного большевицького пучу в Києві сам наказав негайно звільнити всіх заарештованих большевицьких вожаків!** І то звільнити їх без застережно, без найменшого обмеження їхньої діяльності, скерованої проти української держави і її уряду.

Скориставшись зі звільнення, большевицькі ватажки, кинулись відразу з усією енергією підготовляти новий збройний виступ проти Центральної Ради. Ще того самого дня, коли їх звільнено, вони видали відозву від імені большевицьких рад робітничих депутатів, професійних спілок і фабричних комітетів, в якій писалось: „Центральна Рада виступила одверто проти революційних робітників і салдатів. Темною ніччю з її наказу зрадницьким способом були обеззброєні ті військові частини, які своєю мужністю знищили контрреволюційний штаб і завжди

стояли на сторожі революції”. Висновок, що його було зроблено з цього в відозві звучав: Центральна Рада мусить негайно передати владу в Україні в руки большевицьких рад. А на скликаних большевицькими ватажками зборах була прийнята запропонована ними вимога до Центральної Ради — негайно повернути большевикам усю забрану в них зброю і покарати всіх тих, що роззброювали большевиків.

16-го грудня відбули большевики з найбільшим пропагандивним шумом свій „Крайовий з’їзд большевицької партії”, яка, як було подано в звітах, мала тоді на території всієї України 24 організації з 18.021 членами. Але, не дивлячись на так малу кількість своїх членів в Україні, большевики стали відкрито приготувлятися до нової рішучої розправи з Центральною Радою.

9. ПРОБУДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ГЕРОЯ.

Дуже інтенсивна й нескривана активність большевиків у Києві в підготові до ліквідації Української Центральної Ради та захоплення всієї влади в Україні в свої руки, вимагала від української влади якщо вже не негайної рішучої протиакції, то, щонайменше, серйозної підготовки до остаточної розправи. І то, насамперед, військової підготовки, бо ж мусіло бути ясним, що вирішення боротьби на життя і смерть між большевиками й українським урядом, яка почалась, принесе не дискусія й полеміка в пресі і на мітінгах, але — військова зброя.

Цю вимогу ситуації зрозумів належно: **Симон Петлюра**, тодішній Генеральний Секретар військових справ. Він був членом соціал - демократичної партії — „ес-дек” — і в початках української революції, як це ми бачили, придержувався партійної лінії, ізза чого на Першому й Другому Всеукраїнських Військових З’їздах М. Міхновський був завзятим його противником. На тих з’їздах С. Петлюра піддержував політичну лінію В. Винниченка. Але, безпосередня зустріч з українським вояцтвом та українськими народними масами, з їхніми настроями й ба-

жаннями, як теж вроджений політичний змісл розкрили йому очі на дійсність і помогли зрозуміти справжню ситуацію. Після липневих подій в його свідомості перемогло національне чуття і він став інакше ставитись насамперед до військового питання, яким йому було доручено керувати.

Перш за все, Петлюра почав серйозніше ставитись до процесу українізації армії. В листопаді 1917 він досягнув згоди на українізацію верховного командуючого російським фронтом ген. Духоніна та начальника південно-західнього фронту ген. Володченка і начальника Румунського фронту ген. Щербачева.

У самому Києві С. Петлюра доручив в листопаді 1917 р. начальникові київської військової округи пполк. Вікторові Павленкові охопити в струнку організаційну форму всі поодинокі українські військові частини, що перебували на терені Києва. Виконуючи це доручення пполк. Павленко зорганізував „Першу Сердюцьку Дивізію”, а дещо пізніше й „Другу Сердюцьку Дивізію”. В склад першої Сердюцької Дивізії ввійшли полки: Богданівців, Полуботківців, ім. Дорошенка й ім. Богуна. Командантом дивізії назначено полк. Капкана, командантом другої Сердюцької Дивізії ген. Грекова. В дивізіях було привернено військову дисципліну та впроваджено окремі військові уніформи. Установу „солдатських рад” в частинах сердюцьких дивізій ліквідовано. При Першій Сердюцькій Дивізії почали формуватись „гарматна М. Грушевського бригада”, кінний полк та саперна сотня.

4-го листопада відбулось у Києві урочисте відкриття **1-ої української військової школи прапорщиків**, зорганізованої на доручення С. Петлюри, а вслід за нею і другої старшинської школи.

В тому ж часі зорганізовано на доручення С. Петлюри **Український Генеральний Військовий Штаб**. Начальником Штабу призначено ген. Б. Бобровського, тодішнього голову Української Військової Громади у Двинську, а його заступниками полк. О. Сливинського і полк. Е. Кільчевського; начальником відділу військового шкіль-

ництва став ген. М. Омелянович - Павленко, начальниками інших відділів Штабу: організаційного — сот. О. Данченко; зв'язку — полк. Козьма; артилерійського — полк. Пашенко; постачання армії — пполк. Матіяшевич; загального — пполк. Пономаревський; воєнно - політичного — хор. Ф. Селецький; воєнно - комісарського — стр. Колос; іспекторат артилерії — ген. С. Дельвіг; старшина до особливих доручень — полк. О. Пилькевич.

В листопаді полагодив С. Петлюра позитивно прохання полонених Українських Січових Стрільців зорганізуватись в окрему українську військову частину під назвою „Січові Стрільці”.

Разом з тим С. Петлюра дав тоді належну піддержку організуванню допоміжних військових частин „Вільного Козацтва”.

Цей перехід Симона Петлюри як Генерального Секретаря військових справ на національні позиції був надзвичайно позитивним фактом, що повинен був повернути врешті процес організування української національної армії, а вслід за цим і всю українську революцію **на правильний шлях державного будівництва.**

Але, все це мусіло йти в гострий розріз з політичним наставленням українських соціалістичних лідерів. А тому між Симоном Петлюрою, а В. Винниченком і рештою керівництва української соціал - демократичної партії виник **гострий конфлікт.**

Так, наприклад, партійна соціалістична преса — так само ес-деків, як ес-ерів, — різко накинулась на творення по наказу С. Петлюри „Сердюцьких Дивізій” як дисциплінованих частин української національної армії. „Робітнича Газета” помістила ряд гострих статей проти творення сердюцьких дивізій. „Утворення у нас зараз сердюцьких полків — говорилось в одній із тих статей — було би першим кроком до збудовання в дальшому своєму розвитку постійної української армії, яка була досі і буде на далі знаряддям пануючих класів в їх боротьбі проти селянства та робітництва, і яку ці пануючі буржуазні класи через свої правительства під командою

наймитів - офіцерів кидали одна на другу на братовбивчу війну". Створення сердюцьких дивізій це, мовляв, інтрига „української буржуазії”, якій „так миле і близьке гасло відокремлення України в незалежну, самостійну державу, де вона може панувати та використовувати всі багатства краю... Гасло самостійности іде з тих самих джерел, звідки іде агітація і за утворення сердюцьких полків, які стануть, на думку цих людей, основою української армії, а сердюки будуть її привілегірованою частиною... **Утворення сердюцьких полків не являється в інтересах ні селянства, ні робітників, є затією буржуазних кол громадянства чи їх прихвостнів, і тому вся демократія мусить обвинувати цим буржуазним намірам найрішучішу війну**".

Із за позитивного ставлення Симона Петлюри до справи творення дисциплінованої української національної армії почались супроти нього шикани й інтриги його партійних колег в Генеральному Секретаріаті і в Центральній Раді. Вислідом тих партійних інтриг було між іншим те, що представником Центральної Ради на Третьому Військовому З'їзді було визначено не С. Петлюру, Генерального Секретаря військових справ, але В. Винниченка; **Симон Петлюра, Генеральний Секретар військових справ, із за інтриг своїх партійних колег соціалістів, взагалі не брав участі в Третьому Всеукраїнському Військовому З'їзді, що тривав два тижні.**

Ті цькування з кожним днем кріпшали. І коли блискучо проведена 12 грудня 1917 р. на наказ Симона Петлюри бойова акція повного роззброєння ок. 10 тисячної маси большевицьких солдатів та виарештування всіх большевицьких ватажків зустрінулася замість признання з гострою атакою його партійних колег соціалістів, а В. Винниченко наказав негайно звільнити всіх заарештованих большевицьких ватажків, — в другій половині грудня 1917 р. **Симон Петлюра на знак протесту проти такби постави Генерального Секретаріату і проводів партії есдеків та партії ес-ерів зрезигнував з посту Генерального Секретаря військових справ.**

Але з обраного шляху Симон Петлюра вже не завер-

нув. Коли соціалістичний Генеральний Секретаріат прийняв уступлення Симона Петлюри з посту Генерального Секретаря військових справ як самозрозумілий вихід з такої ситуації, Симон Петлюра переїжджає на Лівобережжя, щоб тут, на Слобідській Україні організувати українські національні полки.

Цей рішучий перехід Симона Петлюри з партійних соціалістичних позицій нищення національної армії й заперечування вимоги національно - державної незалежності на єдино правильні, здорові позиції організування боєздатної, дисциплінованої національної армії як єдиної реальної безпеки національно - державної самостійності України, це було те, що зробило його вже в найближчій майбутності — національним героєм і символом самостійництва.

10. УКРАЇНСЬКІ СОЦІАЛІСТИ РУИнуюТЬ УКРАЇНСЬКУ СИЛУ.

Але того,, що було очевидним для кожної політично зрілої людини, — конечности якнайшвидшого організування міцної, ударної української національної армії для остаточної розправи з большевиками, — ніяк не могли добачити, ні зрозуміти тодішні українські соціалістичні лідери. В час, коли такі приготування до остаточної розправи переводили зі своєї сторони большевики на очах українського уряду з великим поспіхом і з найбільшою енергією, вся увага Центральної Ради і Генерального Секретаріату, як це підтверджують їхні керівники, була скупчена на двох „найважливіших” проблемах: на формуванні загально - російського федеративного уряду і на скликанні українських Установчих Зборів як частини **Всеросійських Зборів**. В. Винниченко взявся особливо енергійно до справи творення всеросійського уряду. З тією метою він відвідав на фронті головнокомандуючого російською армією ген. Духоніна, в якого скрився один з міністрів кол. уряду Керенського Чернов. Ті запропонували Винниченкові створити російське соціалістичне прави-

тельство в Києві, але він відкинув таку пропозицію вважаючи, що **в Києві може бути лише провінційний уряд України, а центральний уряд Росії мусить бути в Московщині.**

На засіданні Генерального Секретаріату, на якому Винниченко реферував цю справу, його ініціативу піддержали вповні всі ес-деки й ес-ери, а **М. Порш заявив, що створення центрального російського соціалістичного уряду є найважливішою й найпильнішою справою, бо коли його не буде, то Україна пропаде в хаосі революції.** Ніби глумом долі, того самого дня, як Винниченко звітував Генеральному Секретаріатові про свої розмови з ген. Духоніном і Черновим, большевики вбили Духоніна, а Чернов зі своїми колегами втік за кордон. Та це не спинило українських соціалістів від дальших наполегливих заходів творити всеросійський соціалістичний уряд і Винниченко безупинно переговорював у цій справі з представництвами Дону, Кубані, Сибіру й Кавказу.

А разом з цим — **соціалістичний Генеральний Секретаріат завдав останній, смертний удар українській національній армії.** Пост Генерального Секретаря військових справ зайняв після відходу Симона Петлюри в другій половині грудня 1917 р. ес-дек **Микола Порш**, стовідсотковий послідовник політичної концепції українських соціалістів. Свою працю на пості Генерального Секретаря військових справ почав тим, що видав **наказ про скасування ранг в українській армії**, перетворюючи цим армію в збір мітінгуючої солдатської маси. Українські військові частини, що пробували мимо цього зберегти військову дисципліну, Порш став виразно шиканувати.

Таке трактування Центральною Радою українських військових частин мусіло викликати загальне невдоволення серед українського вояцтва і сприяти розкладові армії. Солдати полку ім. Т. Шевченка стали нарікати, що після їх прибуття з Петрограду до Києва Центральна Рада відмовилась опікуватись ними, бо вони, мовляв, „надто ліві”. Так само поставилась Центральна Рада і до Волинського полку. Факт, що обидва ті „надто ліві” укра-

їнські полки взяли визначну участь у роззброюванні большевиків в Києві та арештуванні большевицьких комісарів, не мав для українських соціалістичних лідерів ніякого значення. Знов же корпус під командою ген. Скоропадського визиваючо шиканував соціалістичний Генеральний Секретаріят за те, що той, мовляв, — „надто правий”...

Але, як дуже скоро виявилось, справа була не в тому, чи якась українська військова частина була „надто ліва”, або „надто права”, тільки в тому, що **українські соціалісти послідовно змагали до повного знищення всякої української національної армії.** Реалізуючи цей соціалістичний принцип „державного будівництва”, М. Порш уже в перших днях свого урядування усунув полк. Віктора Павленка зі становища начальника Київської Військової Округи і призначив на цей пост партійного соціаліста штабс-капітана Шинкаря, доручивши йому **обидві Сердюцькі Дивізії негайно розформувати.**

На пост головнокомандуючого всіма військовими силами в Україні призначив Порш не наміченого С. Петлюрою генерала Кирея, про якого пише ген. П. Скоропадський, що це був „талановитий гарматний інспектор 6-го корпусу, видатний бойовий генерал, відомий своїми працями по масіровці артилерії”, ані нікотрого іншого з-поміж визначних тодішніх українських генералів, але — полковника Капкана, того, що в липні 1917 р. зрадив соціалістам плян перевороту, підготованого М. Міхновським. Далі, Порш змусив ген. П. Скоропадського уступити з посту командуючого **Першим Українським Корпусом.**

Не залишив Порш у спокою й **Вільного Козацтва.** Ген. П. Скоропадський, залишивши пост командуючого Першим Українським Корпусом, переїхав як приватна людина до Києва й зайнявся організацією Вільного Козацтва, яке три місяці перед тим вибрало його своїм головним Отаманом. Він і пише в своїх споминах про „опіку” Порша Вільним Козацтвом:

„Я сподівався, що уряд Центральної Ради не буде, принаймні, перешкоджати нашій роботі у Вільному Ко-

зацтві, з огляду хоч-би на критичне становище перед очевидною вже тоді загрозою большевицького нападу і ще більш очевидною слабкою боєздатністю військ Центральної Ради. Але швидко виявилось, що уряд нашій праці не тільки не допомагає, а ще перешкоджає. Так, ми раз-у-раз натикалися на **розкладову діяльність урядових агентів, чкі просто анархізували вільних козаків, агітували проти старшинства, проти всякої дисципліни, намовляли козаків не слухати наказів Генеральної Козачої Ради і потурали самим низьким інстинктам в козацьких рядах, стараючись цим притягти їх симпатії на свій бік.** Розвалюючи організацію Вільного Козацтва, уряд разом з цим паралельно намагається створити урядову козацьку організацію, для чого заводить при військовому міністерстві Особливий Козачий Відділ з прапорщиком Певним на чолі. Він робив тільки те, що роздавав зброю без пуття всякому зброю, який звичайно ні про яке військове діло навіть і думати не хотів, а творив безчинства та всяку шарпанину іменем Вільного Козацтва, тільки дискредитуючи останнє. Надаремне я вимагав од Певного припинити це шкідливе озброєння непевного елемента, ввести систему поручительств, завести суворий постійний контроль над поведінкою козаків, вести точну реєстрацію і організувати наперед кадр старшин - інструкторів, який би замістив собою самочинних, часто в моральному і військовому відношенні непевних, отаманів. Також надаремне старався я, аби було призначено в Особливий Козачий Відділ старшин, які вже довший час працювали в організаціях Вільного Козацтва, мали певний досвід і вироблені погляди в зміслі необхідности заводити порядок, а не анархію". („Хліб. Україна", кн. V, ст. 31-32)

Соціал демократичний міністр військових справ **свідомо, послідовно і з поспіхом** переводив розклад української армії та допоміжних військових організацій Вільного Козацтва.

А тим часом положення в Україні стало справді дуже критичним. **17-го грудня 1917 р. большевицька „Рада Народніх Комісарів” передала по радіо - телеграфу Ук-**

раїнській Центральній Раді ультимат за підписом В. Ульянова - Леніна як голови і Л. Троцького як комісара по чужоземним справам. В тому ультиматі заявлялось: „Соціалістичне Правительство Росії — Совет Народних Комісаров — ще раз стверджує право на самовизначення за всіма націями, які пригнічувались царатом і російською буржуазією, аж до права цих націй відділитися від Росії. Через це ми, Рада Народніх Комісарів визнаємо Народню Українську Республіку, її право цілком відокремитись від Росії, або зробити умову з Російською Республікою на федеративних і тому подібних взаємовідносинах між ними. Все, що торкається національних прав і національної незалежності українського народу визнається нами, Радою Народніх Комісарів, зараз же, без обмеження та безумовно”. Після цього, в ультиматі зроблено низку закидів Центральній Раді, яка „веде непевну буржуазну політику”, і поставлено такі запити Центральній Раді: „1). Чи Центральна Рада обов'язується зріктися спроб дезорганізації спільного фронту? 2). Чи зобов'язується Центральна Рада не пропускати тепер без згоди Верховного Головнокомандуючого жадних військових частин, простуючих на Дон, на Урал та до інших місць? 3). Чи зобов'язується Центральна Рада давати підмогу революційному війську в справі його боротьби з контр-революційним кадетсько - каледінським повстанням? 4). Чи зобов'язується Центральна Рада припинити всі свої спроби роззброєння советських полків та робітничої червоної гвардії на Україні і повернути негайно зброю тим, у кого її віднято?” І на закінчення подано: „Коли на протязі 48 годин не буде одержано на ці запитання задовольняючої відповіді, то Рада Народніх Комісарів буде вважати Центральну Раду в стані одвертої війни проти советської влади в Росії і на Україні”.

Другого дня, після передискутування ультимату, Генеральний Секретаріят вислав свою відповідь, в якій відкинуто всі обвинувачення Центральної Ради большевиками, відмовлено Раді Народніх Комісарів права мішатися до внутрішньо - українських справ і замінено: „Стан вій-

ни між двома державами Російської Республіки Генеральний Секретаріят вважає смертоносним для діла революційної для перемоги інтересів робітників та селян. Генеральний Секретаріят всіма способами уникає кривавих засобів розв'язання політичних та державних питань. Але коли народні комісари Великої Росії, беручи на себе всі наслідки, майбутні лиха братовбивчої війни, винудять Генеральний Секретаріят прийняти їх вимоги, то Ген. Секретаріят певен в тому, що українські солдати, робітники й селяне, обороняючи свої права і свій край, дадуть належну відповідь народнім комісарам, що здіймають руку великоросійських солдатів на їх братів українців”.

В момент видання відповіді на пості Генерального Секретаря військових справ був ще Симон Петлюра. Він того ж таки дня видав відозву „До війська українського (південно-західного та румунського) фронту і тилу”, в якій повідомляв про загрозу для України від московських большевиків і закликав до рішучої розправи з новим ворогом, а українських солдатів північного фронту закликав, щоб „небезпеку спинили біля Петрограду”. Та кілька днів пізніше Симон Петлюра був змушений відійти з свого посту.

Одержавши відповідь Генерального Секретаріату, московська Рада Народніх Комісарів дала наказ своїм частинам маршувати на Київ. 25-го грудня 1917 р. північна московська армія під командою Антонова - Овсенка почала загальний наступ на Україну. Ця армія складалася з чотирьох армійських груп під командуванням Єгорова, Берзіна, Кудінського і Муравйова і числила разом 30 тисяч московських солдатів. 26-го грудня московські большевицькі війська зайняли Харків, а другого дня після цього створений там „український” большевицький уряд передав через радіо виповідження війни Центральній Раді. Большевицька преса опублікувала довге „послання” Сталіна, в якому він заявляв, що большевики не мають нічого проти того, щоб Україна зовсім відокремилась від Росії, однак вони не можуть дозволити на те, щоб Центральна Рада організувала й піддержувала російський про-

тибольшевицький уряд. Московські війська маршували далі на Київ. При кінці грудня большевики зайняли Полтаву і Чернігів, 9 січня 1918 Катеринослав, а 15 січня 1918 Александрівськ.

І ось у такій ситуації — на вимогу українських соціалістичних лідерів Центральна Рада видала 1 січня 1918 закон про створення при Генеральному Секретаріаті військових справ Комітету для демобілізації армії, а 16 січня Мала Рада видала закон про демобілізацію регулярної української армії і творення замість неї народної міліції. 17 січня 1918 р. Генеральний Секретар військових справ ес-дек Микола Порш видав виконний розпорядок про негайну демобілізацію всіх частин регулярної української армії, а партійні соціалістичні комісари подбали про те, щоб те розпорядження було якнайскорше виконане. В висліді цього випробувані в боях з большевиками — 60-тисячний Перший Український Корпус, Сердюцькі дивізії, полки Полуботківців і Богданівців, та всі інші регулярні частини української армії до кількох днів перестали існувати. І все це було зроблено українськими руками, по наказу українських соціалістичних керівників Центральної Ради та Генерального Секретаріату.

Таке свідоме повне мілітарне, а разом з цим і моральне обеззброєння українського народу в обличчі грізної московсько - большевицької збройної навали, що зближалась до Києва — це був вершок політичного безумства соціалістичних політиків, що власними руками і з власного почину руйнували основи святині власного народу, — основи самостійности Української Держави.

11. ПЕРЕМОГА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ.

На початку грудня 1917 р., коли на східньо - європейському фронті було заключено перемир'я і російська армія стала дорешти розсіпатись, повернувся із румунського фронту Микола Міхновський. Він взявся знову до праці. Але, до партії самостійників - соціалістів, що в ній згуртувались головне кийвські самостійники - націоналіс-

ти, М. Міхновський відмовився вступити, вважаючи, що навіть в такій ситуації не слід плямити українського націоналізму назою „соціялісти”. Тож, удержуючи далі діловий зв'язок з гуртом націоналістів - самостійників, що об'єднались в „Українську Партію Самостійників - Соціялістів”, сам він став членом „Української Демократично-Хліборобської Партії”.

Про діяльність українських націоналістів - самостійників в той час до нас дійшли тільки дуже скупі й неповні відомості. У споминах ген. П. Скоропадського ми знаходимо таку інтересну згадку про це:

„В самих Києві був полк Вільного Козацтва, набраний з київського повіту Павлюком. Цей Павлюк був самостійником, але не вузько фанатичного напрямку. Він мені подобався своєю енергією й ентузіазмом... Павлюк одного разу запрохав мене на засідання самостійників. Я пішов. Засідання збиралося в помешканню одного з Макаренків. Був там і той сухітний солдат Макаренко, що колись в Меджибожі являвся до мене. Були опріч того: кілька українських старшин з сердюцької дивізії, ген. Греків, Павлюк, Полтавець і ще якийсь Остапенко, здається адвокат. Ця **організація самостійників** була мені симпатична тим, що в неї соціяльна програма більше поміркована ніж в інших партіях, а головне тим, що вона **стояла за безумовний порядок у війську**. Вони вважали, що козака організація мусить іти разом з ними і тому, мабуть, було мене запрошено на це засідання... Головним чином обговорювали питання про необхідність **домагатися зміни військового міністра Порша**. Висувували самостійники кандидатуру, ще дуже на такий пост порівнюючи молодого, кадрового старшину Болбочана, що також був присутний на цім засіданні”. („Хліб. Україна”, кн. V, ст. 32)

Виходить, що українські самостійники далі звертали головну увагу на організування української національної армії і домагалися від Центральної Ради та від Генерального Секретаріату негайного відкликання з посту ген. секретаря військових справ М. Порша, гробокопателя української армії, а в наслідок цього й відновленої укра-

їнської державности. Але ж, політика М. Порша в питанні армії й питанні самостійности України була політикою всіх українських ес-деків і ес-ерів і тому домагання самостійників, ставлене соціалістичному Ген. Секретаріатові мусіло кінчитись невдаченою.

У тому саме часі стала дуже актуальною справа мирових переговорів з Центральними Державами. І, коли ця справа стала предметом обговорення VIII-ої сесії пленуму Центральної Ради, українські самостійники подали **25-го грудня 1917 р. проект резолюції, згідно з якою Україна повинна виступити в переговорах з Центральними Державами як самостійна, незалежна держава і як не в т р а л ь н а, та домагатися прилучення до України Галичини й Буковини.** (Гляди: „Народня Справа”, грудень 1917 р., ч. 184 і Д. Дорошенко: „Історія України” т. I. ст. 231)

Ця концепція українських самостійників націоналістів була єдиним виходом з тодішньої ситуації, виходом єдиноправильним і єдинокорисним. Проголошення повної самостійности України й ведення мирових переговорів в такому характері відв'язувало українську мирову делегацію зовсім від проблеми російських правительств, а проголошення неутралітету давало змогу нав'язати негайно нормальні дипломатичні стосунки так з Центральними Державами, як і з Францією, Англією й Америкою.

А це мусіло б мати величезне практичне значення для України з огляду на те, що якраз в тому часі Франція й Англія виявили велике заінтересування Україною і стали з власної ініціативи нав'язувати дипломатичні стосунки та запропонували українській державі велику фінансову й технічну допомогу.

Але, соціалістична більшість Центральної Ради відкинула цей розумний проект українських самостійників, штовхаючи своєю політикою далі Україну в пропасть катастрофи.

З початком 1918 р. ситуація в Україні дуже погіршилася. Московсько - большевицькі банди зближались до Києва. Між українськими соціалістами в Центральній Раді настала страшна сварня і повний хаос. Група ес-ерів і

ес-деків створила таємне „ліве крило”, яке постановило зробити в порозумінні з більшовиками переворот, заарештувати решту членів Центральної Ради і Генеральний Секретаріят і проголосити советський лад в Україні. Але, пише Винниченко, „на жаль, цей плян не вдався. Змовщики, приїхавши до Києва, тримались необережно, не підготували сил і значну частину їх було арештовано в помешканню Центральної Ради комендантом Києва соціал-демократом Ковенком. Правда, їх було незабаром випущено, але вся справа провалилась”. („Відродження Нації” т. II, ст. 221). Тоді Винниченко, як це він сам оповідає, (там же) висунув сам „спасенний проєкт”: М. Порш та ще деякі „лівіші” соціалісти з Генерального Секретаріату повинні заарештувати В. Винниченка й інших „правіших” соціалістів і проголосити себе „радянською владою”... На жаль, каже Винниченко, — „цей план було одкинено” — і він ізза цього вкоротці уступив з посту голови Ген. Секретаріату.

А решті членів Центральної Ради стало врешті ясно, що не театральними штучками з „переворотом”, запропонованими В. Винниченко, можна привернути змарноване довір'я й симпатії українського народу до Центральної Ради, а тільки єдино — **перехід Центральної Ради на самостійницькі позиції**. Тож 22-го січня 1918 р. почалось засідання Малої Ради, присвячене спеціально обговоренні тієї справи. Після дводенних нарад опівночі з 24-го на 25-го січня 1918 р. було проголошено **Четвертий Універсал**, встановлюючи ним повну самостійність Української Народної Республіки. В тому універсалі говориться про політично - правне становище України так:

„Народе України! Твоєю силою, волею, словом, стала на землі українській Вільна Українська Народня Республіка... Од нині Українська Народня Республіка стає самостійною ні від кого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу”.

Текст Четвертого Універсалу відчитав проф. М. Грушевський, Голова Центральної Ради, на прилюдному засіданні Малої Ради, яке почалось в 12 год. 20 хв. у ночі з

24-го на 25 січня 1918 р. в будинку Педагогічного Музею. У великій залі музею зібралось багато української публіки і коли Грушевський прочитав те місце, де говориться про те, що „од нині УНРеспубліка стає самостійною, ні від кого незалежною Державою Українського Народу”, — зала вибухла громом оплесків і вигуків „Слава!”, що стократ лунали в залі, аж стіни дрижали.

Це була перемога національно - самостійницької ідеї.

12. ЦІНОЮ ЮНАЦЬКОЇ КРОВИ.

Але, — Четвертий Універсал проголошено тиждень після цього, як рішенням Центральної Ради і наказом соціалістичного Генерального Секретаря військових справ М. Порша було демобілізовано всі регулярні українські військові частини. На повний тиждень перед проголошенням самостійності українські соціалістичні провідники обеззброїли Україну і після цього послали її обороняти свою незалежність перед московсько більшовицькими ордами майже зовсім голі р у ч...

В додатку, самі соціалістичні лідери ще й з моментом проголошення Четвертого Універсалу не змінили свого політичного наставлення. І так, повідомляючи про 4-ий Універсал, ес-ери писали в своєму органі „Народня Воля”: „Проголошення самостійності не зявлялося останньою метою відродження України. Навпаки: голе гасло самостійності — не мало в собі нічого приваблюючого для справжніх соціалістів, котрі вбачають свої ідеали в найбільшому піднятті добробуту окремої людини та встановленні на всьому світі братерства, рівності й свободи. І коли під цей час наші соціалістичні партії знайшли потрібним поставити це гасло на чергу дня, то вони зробили так лише через те, що проголошення самостійності вимагали обставини”. Подібно писала й „Робітнича Газета”, орган ес-деків, закінчуючи свою статтю про Четвертий Універсал кличем: „Через самостійність до федерації!”. Таку політичну лінію визнавав своєю й М. Грушевський, заявляючи в своїх статтях вже після проголошен-

ня Четвертого Універсалу, що самостійність це лиш етап до федерації, бо „провідною ідеєю нашого національно-політичного життя” залишається й надалі — не самостійність, але федерація... А Голова Генерального Секретаріату, переіменованого 4-им Універсалом на „Раду Народних Міністрів”, В. Винниченко писав у своєму щоденнику під датою 26 січня 1918 р.: „І знову виникає питання: невже ми, самі того не знаючи, не відчуваючи, виступаємо як контрреволюціонери? **А що, як Народні Комісари мають більше рації, ведучи Росію, а з нею й Україну до соціальної революції?**” („Відродження нації т. II, ст. 256)

Ворожість соціалістичних провідників до дійсної самостійності як остаточної цілі виявилась вже в способі проголошення Четвертого Універсалу: всі три перші універсали, в яких декляровано федерацію України з Росією, проголошувано урочисто на Софійській площі, в присутності духовенства, війська і соток тисяч народу. А Четвертий Універсал відчитано в залі Педагогічного Музею, олівночі, в атмосфері „урочистости хатньої, інтимної”...

Таке наставлення соціалістичних провідників у той момент мало важкі наслідки на дальший хід історії українського народу: вони не використали моменту проголошення самостійності України для нового підйому національних почувань і навіть не відкликали демобілізації регулярних українських військових частин, намагаючись вести далі свою роботу гробокопателів української державности. Наслідком цього було, що **коли московсько-більшевицькі орди загрозили столиці України, то боронити її не було кому.**

Згадучи про цей сумний момент, наші історики й політики звичайно обвинувачують українські маси, українське тодішнє вояцтво, мовляв — вони не виявили належного патріотизму, не були національно свідомими, пішли за большевицькою пропагандою і розбіглись домів, кинувши кріс. Це правда, що серед вояцтва, вичерпаного чотирорічною невдачною війною, в тодішній атмосфері революційного хаосу й безладдя деморалізація ширилась

дуже легко і, що безупинній резкладовій пропаганді підлягли врешті й українські військові частини. Але правдою є, що винними в тому є — соціалістичні керівники Генерального Секретаріату і Центральної Ради. „Серед української вояцької маси — каже сучасник — бакциль большевизму певно був би й не загніздився, коли б не хйтка політика Центральної Ради та її уряду. Вона здезорієнтувала українського вояка і він вкінці зблудивши в лісі демагогічних кличів, настроєних на нуту вселюдського братерства, кинув кріс і потяг домів, або став по стороні тих, що вмiли краще послуговуватися демагогією”. (Календар „Червоної Калини” 1937, ст. 43).

„Увесь час відхрещуючись від самостійности і раз-раз присягаючи на федерацію М. Грушевський і Центральна Рада змарнували той національний ентузіязм, який одушевляв певні українські круги” — каже учасник тих подій Д. Дорошенко. („Історія України” т. I, ст. 185).

І, врешті, свідчення самого Винниченка: „Коли сталася жовтнева революція в Петрограді й коли українська влада оголосила Українську Народню Республіку, багато українських військових частин, що стояли в тилу Росії, стали виявляти жагуче бажання їхати на Вкраїну, служити рідному краєві, боронити й скріпляти Народню Українську Республіку. Не вважаючи на всякі перепони й перешкоди з боку большевицької влади, з великими труднощами й жертвами, але з **великою вірою й любовю до своєї державности**, ці військові частини нарешті добивались таки до столиці України. З дороги вони весь час посилали телеграми Центральній Раді, що от вони їдуть піддержувати й помагати своїй революційній, народній, соціалістичній владі. Цілком натурально, що вони сподівались, що їх приймуть привітно, тепло, широко, як своє, народне військо. Але... в більшості випадків їх зустрічали насторожено, недовірливо... Через те траплялось так, що деякі з таких полків українська народня влада тримала на станції по кілька днів у холодних брудних вагонах, без їжі, під „карантином”. Отже можна собі уявити, який настрій утворювався серед тих полків такою нашою „агі-

тацією”, таким довір’ям до них”. („Відродження нації” т. III, ст. 128)

Та, при розгляді й оцінці положення в Україні в січні 1918 р. одні замовчують, а другі переочують найважливіше, а саме — що крім усього того — постановою Центральної Ради і декретом міністра військових справ М. Порша в січні 1918 р. **офіційно розв’язано й демобілізовано всі регулярні українські військові частини.** Значить, українські вояцькі маси кидали кріси і розходились додів не самовільно, а на наказ українського соціалістичного уряду! Чи ж можна вимагати від вояцьких мас, щоб вони в такій ситуації протиставились наказам своєї української влади, яка закликала їх кидати зброю і йти додів, бо там парцелюють землю і панське добро? Такий спротив навіть при найбільшій свідомості вояцьких мас міг прийти лише тоді, коли б соціалістичний український уряд був усунений і новий, націоналістичний уряд відкликав би декрети про демобілізацію. На жаль, того не сталося. Соціалісти були далі при владі.

І коли другого дня після проголошення Четвертого Універсалу стало відомим, що московсько - большевицькі орди підходять до Києва, регулярних українських військових частин вже не було. Посилати на відсіч проти большевиків не було кого. Тільки в Полтавщині зводив бої з большенками Гайдамацький Кіш Слобідської України під командою отамана Симона Петлюри, силою 600 бойовиків, в склад якого входила й 2-га сотня Січових Стрільців, а в Звенигородщині виступило до бою з большевиками 20 тисяч озброєного Вільного Козацтва під керівництвом Юрка Тютюника. Північно - східний відтинок залишався зовсім відкритим. В околицях Бахмача оперували тільки невеличкі відділи юнаків київської Військової Школи.

В тій ситуації зголосились до слова київські юнаки-націоналісти. За почином керівника юнацьких частин Братства Українських Самостійників Миколи Лизогуба формується з членів юнацьких самостійницьких звен, з київських студентів і півназистів „Помічний Курінь Сту-

дентів Січових Стрільців” силою 300 юнаків і вночі 28 січня цей Студентський Курінь під командуванням сотника Омельченка та 200 юнаків Військової Школи вирушили на фронт проти 6-тисячної армії московсько - большевицьких матросів, що під командою Муравйова сунули на Київ.

Ранком 29 січня вони прибули на станцію Крути і тут зайняли оборонні позиції, щоб боронити цей важливий для оборони Києва залізничий вузол. Москалі почали наступ гарматним обстрілом, а після того пішли на штики. Українські юнаки оборонялись завзято. Та скоро забракло набоїв. Юнаки Військової Школи почали під напором переважаючого ворога відступати. Тоді Студентський Курінь пішов у протинаступ на багнети. Та перевага ворога була більш як десятикратна. Одчайдушні юнаки Студентського Куреня загинули в нерівному бою, а тих, що попали раненими в полон, московські матроси домордували в жорстокий спосіб.

Учасник бою пор. М. Михайлик подає такий опис: „Мені видно було три чорні густі лави матросів, що пішли в наступ. Затріскотіли скоростріли, рушниці. Видно було, як падали на снігу чорні постаті матросів, але присувались вони все ближче і ближче. У нас було уже багато ранених і сотня відходила до окопів. Тут уже були розміщені до бою всі наші сили й чекали з напруженням рішального моменту. А він уже наближався. Густі лави сірих чорних постатей йшли в увесь зріст. Змучена наша сотня (Військової Школи) пішла в резерву за рампу. З окопів затріскотіло сорок наших скорострілів і рушниці трьох сотень Студентського Куреня. Падали чорні постаті, за ними йшли нові, знову падали, і знову йшли одні за другими чорні і сірі лави. Наші окопи, стація і потяги засипалися ворожими стрільнями й кулями, але міцно трималися наші. Посилали по набої до потягів за півтора верстви, вистрілювали їх і знову посилали. Але грізні вістки: „Нема набоїв!”, „Псуються скоростріли” — пролетіли по окопах, а тут чорні постаті знялися, крики „ура”, „слава”, і все перемішалось. Стріляли один одно-

го. Облилися кровю багнети. Вдесятеро більше ворогів, — перемогли”.

Триста юних українських студентів націоналістів полягли в нерівному бою під Крутами, пожертвувавши добровільно своє життя для Батьківщини. Але ця жертва не була даремною. Вона принесла перелім у поглядах керівних українських політиків: освячений гарячою кров'ю молодих українських націоналістів самостійників, Четвертий Універсал став, врешті, володарем душ всіх українських патріотів. **Ціною юнацької крові було завершено перемогу національної ідеї, ідеї самостійної, соборної Української Держави, над дурманним соціалістичним гаслом федералізму з Москвою в ім'я „всеросійської пролетарської революції”.**

„Цей бій — стверджує В. Іванис у своїй праці про Симона Петлюру — слід вважати початком збройної боротьби за Українську Державність”.

По дев'ятимісячних блуканнях на манівцях всеросійської соціалістичної революції та всеросійського федералізму, на яких українські соціалістичні провідники змарнували безповоротно надзвичайно догідну нагоду відновлення національно - державної самостійности України, зруйнували власними руками українські збройні сили та знищили весь патос відродження національної стихії, — Україна ступила боем українських націоналістів - самостійників під Крутами на новий шлях — на шлях збройної боротьби за національно - державну самостійність України.

З М І С Т :

1. Українізація армії	3
2. При слові — „дядьки атечества чужого”	9
3. Нищення армії знутри	16
4. „Революційний” сервілізм	20
5. Большевицький переворот у Росії	24
6. Проти хвилі	26
7. Проголошення федерації з Росією	41
8. Большевицький пуч у Києві	47
9. Пробудження національного героя	51
10. Українські соціялісти руйнують українську силу	55
11. Перемога національної ідеї	61
12. Ціною юнацької крові	65

Ціна \$0.50